श्री साईलीला

सप्टेंबर

किं. ५० पैसे

१९७१

श्री साईलीला-सप्टेंबर १९७१

मराठी व हिंदी विभाग

१ संपादकीय
२ विचार मौक्तिक
३ कविता—
(१) राम भजाना फुकट काळ दवडु नका (२) साई तृषा
(३) रुपयाची कहाणी (४) प्रणवाचा निरोप
(५) गणेशा, देई हें वरदान
४ अनेकात्मतेतून एकात्मतेकडे
५ गीतेचे सारभूत दर्शन – लेखांक ११ वा.
६ संन्यासी होऊन संसार करा (मागील अंकावरून पुढे)
७ हिमालयाची यात्रा
८ शिरडीवृत्त
९ वाचकांचे अनुभव
१० श्रद्धांजलि
११ श्रीसाईबाबा चरित्र (हिंदी)

इंग्रजी विभाग :

1 Editorial
2 Thoughts to Ponder Over
3 Work is Worship
4 Experiences of Saibhaktas
5 Shri Ganesha : The Man of Perfection
6 Guru Pournima celcbrations

श्री साई वाक्सुधा

अनन्यभावें चरणीं माथा । जो जो वाही तयासी तत्त्वतां ।
त्राता पाता अभयदाता । कर्ता हर्ता तो एक ॥ १०६ ॥
अंतर मानूं नका येथ । ऐसाच आहे हा साईनाथ ।
निजानुभवाचा गुप्त भावार्थ । भक्तकल्याणार्थ मी कथितों ॥ १०७ ॥
जगीं संपूर्ण मीचि एक । दुजें न मजविण कांहीं आणीक ।
नाहीं केवळ हाचि लोक । अखिल त्रैलोक्य मीचि मी ॥ १०८ ॥
ऐसे अद्वितीयत्व जेथें स्फुरे । तेथें भयाची वार्ताच नुरे ।
निरभिमान निरहंकारें । चिन्मात्र सारें भरले ज्या ॥ १०९ ॥

— श्री. दाभोळकरकृत साईसच्चरित, अ. १५

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक.]

वर्ष ५० वे] सप्टेंबर १९७१ [अंक ६ वा

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ,
प्लॉट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४

संपादकीय

पंचविसावा स्वातंत्र्यदिन :

पंधरा ऑगस्ट एकोणीसशे एकाहत्तर हा भारताचा पंचविसावा स्वातंत्र्यदिन. स्वातंत्र्य मिळून चौवीस वर्षे पूर्ण झाली व स्वातंत्र्याच्या पंचविसाव्या वर्षास या दिवशी सुरुवात झाली. हा चौवीस वर्षांचा काळ तसा बराच घडामोडींचा गेला. राजकीय दृष्ट्या या काळात भारताने आपणासाठी थोडीशी प्रतिष्ठा प्राप्त करून लोकशाहीचा महान प्रयोग यशस्वी रीतीने चालू ठेवणारे राष्ट्र म्हणून नावलौकिकही कमावला. परंतु आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक व धार्मिक बाबींच्या दृष्टीने विचार करता भारताने या काळात खरोखरीची काही प्रगती केली आहे असे म्हणणे बरोबर होईल असे वाटत नाही. राजकीय व आर्थिक बाबींचें समालोचन त्या बाबतीतले तज्ञ करतील. आम्हांस या बाबींबद्दल एकच गोष्ट नमूद करावयाची आहे ती ही कीं या बाबतींतही भारत आज डोंगराच्या कड्यावर असल्यासारखा दिसतो. त्याचे मूलभूत कारण हेच की भारतात गेल्या चौवीस वर्षांत सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक व धार्मिक बाबींची दुर्लक्षणीय हेळसांड झाली आहे, आणि त्यामुळे या बाबतींतील भारतीयांची पूर्वपुण्याई जवळजवळ संपुष्टांत आलेली आहे व आता आवश्यक ती पुण्याई मिळविण्यासाठी आम्हा भारतीयांच्या चालू पिढीचे डोळे पाश्चिमात्य राष्ट्रांकडे, विशेषतः अमेरिका, रशिया यांचेकडे लागलेले आहेत. ही दयनीय अवस्था आहे, पण आजच्या तरुण पिढीने या सर्वच बाबतीत निश्चयाने आपल्या पूर्वपरंपरांचा योग्य आदर ठेवून पाश्चिमात्य राष्ट्रांतील संपत्तीच्या धुराने दृष्टी धूसर होऊ न देता खास प्रयत्न केले तरच यात सुधारणा होण्याचा संभव आहे.

कारण काही का असेना एक गोष्ट आज दृष्टोत्पत्तीस येत आहे ती ही की आजचा भारतीय तरुण भारताच्या पूर्वपरंपरांस जवळ जवळ पारखा झाला आहे, पाश्चिमात्य राष्ट्रांत हैदोस घालणाऱ्या भौतिक सुबत्तेच्या व समृद्धीच्या झगझगाटाने आंधळा झाला आहे, अमेरिका, रशियासारख्या पैसा देव मानणाऱ्या राष्ट्रांची उमेदवारी करून त्यांच्याकडून सर्वच बाबतीत गुरूपदेश घेऊन आपले कल्याण वा उद्धार करण्याची मनीषा बाळगणारा आहे, आणि या सर्वांत महत्त्वाची बाब म्हणजे ही की भारतीय व पाश्चिमात्य संस्कृती, परंपरा, आचारधर्माचा विकास, धार्मिक श्रद्धा या बाबतीत सारखाच अज्ञानी आहे. ही परिस्थिती सुधारावयाची तर प्रथम त्याची यथार्थ जाणीव आमच्या आजच्या तरुणतरुणींस झाली पाहिजे. स्वतंत्र राष्ट्रात जन्मास येण्याच्या भाग्याबरोबर त्या स्वातंत्र्याची जपणूक करून ते वाढवून त्याचे खरे उद्दिष्ट साधन करण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न त्यांनी केले पाहिजेत आणि त्यासाठी त्यांनी आत्मपरीक्षण केले पाहिजे. आपल्या पूर्वपरंपरा, आपला इतिहास, आपल्या राष्ट्राची पूर्वापार शतकानुशतके चालत आलेली संस्कृति, नैतिक बैठक, आपला झालेला बौद्धिक विकास या संबंधीचे यथार्थ ज्ञान मिळविले पाहिजे. युक्तायुक्ततेचा, पात्रापात्रतेचा विवेक करण्याचे सामर्थ्य प्राप्त करून घेतले पाहिजे. सुदैवाने त्यासाठी त्यांना फार कष्ट करावयाचे कारण नाही. आजही आमच्यांतून विचारवंत, वैदिक परंपरेचे ज्ञाते, पौर्वात्य व पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानां-बद्दल अधिकारवाणीने सांगू शकतील असे पंडित, राष्ट्रसेवेसाठी, विश्वकल्याणा-साठी, अखंड सेवाव्रत घेतलेले विद्वान तपस्वी यांचा अजिबात लोप झाला आहे असे नाही. आवश्यकता ही आहे की आजच्या तरुण पिढीने त्यांच्या-विषयी योग्य आदर बाळगून त्यांच्या पायांशी बसून परिप्रश्न व सेवा यांच्या योगे त्यांच्या जवळील ज्ञान मिळविले पाहिजे, त्यांचे आचार विचार यथार्थतेने समजवून घेतले पाहिजेत त्यासाठी आपल्या ठिकाणी निर्माण झालेली अहंता सोडली पाहिजे, स्वकेंद्रित वृत्ती टाकली पाहिजे व मानवी जीवनाचा खरा उद्देश काय असावयास पाहिजे हे जाणून घेतले पाहिजे. भगवद्गीतेत सांगितलेली दैवी संपत्ती प्राप्त करून घेतली पाहिजे. म्हणजे—

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥
तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता । भ. गी. अ. १६

ही दैवी संपत्ती प्राप्त करून घेतली पाहिजे.

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ सम्पदमासुरीम् ॥ भ. गी. अ. १६–४

हे जाणून घेऊन आसुरी संपत्तीचा सर्वथैव त्याग केला पाहिजे. वैदिक वाङ्मय, भारतीय संस्कृती, भारतीय परंपरा, यांचा अभ्यास करून त्या समजावून घेतल्या पाहिजेत. आणि मगच त्यांच्यावर टीका प्रहार करावयाचे धाष्टर्य केले पाहिजे.

आणि म्हणून आजच्या तरुणांस आमची कळकळीची विनंती आहे ती ही की त्यांनी आपल्या पूर्वपरंपरा, संस्कृती, धर्म यांची कास सोडण्यापूर्वी त्यांचा यथायोग्य अभ्यास करावा, परिशीलन करावे. तौलनिक दृष्ट्या त्या बाबतीत विचार करावा. या बाबतीत आपली वैशिष्टये सोडून, त्यात आवश्यक त्या सुधारणा करून त्याचा पुनरुद्धार करावयाचे ऐवजी या बाबतीत पाश्चिमात्यांची तंतोतंत नक्कल वा गुलामगिरी करणे कितपत योग्य आहे हेही पहावे. आमची खात्री आहे की असे केल्याने आमच्या तरुणांस मानवी जीवनात सत्य, चारित्र्य, शील, त्याग, भूतदया यांचे महत्त्व आपोआप समजून येईल व त्यायोगे ते आपले व्यक्तिजीवन, समाजजीवन, राष्ट्रजीवन, संपन्न करतील. एवढेच नव्हे तर अन्यराष्ट्रीयांसही ते मार्गदर्शक होतील.

तरुणांबरोबरच हल्लीच्या कार्यकर्त्यांनाही आम्हांस एक गोष्ट सांगावीशी वाटते. ती ही की, आजच्या तरुणात दिसून येणाऱ्या शुद्ध, सात्त्विक, धार्मिक, नैतिक, त्यागी व सेवापूर्ण जीवनाच्या अभावास आपणच प्रामुख्याने जबाबदार आहोत. स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर आपणास आलेल्या शैथिल्याने, निधर्मीयत्वाच्या भ्रामक कल्पनेने, नैतिकनिष्ठेच्या त्यागामुळे, आधिभौतिक प्रगतीच्या बाबतीतील पराभूत मनोवृत्तीमुळे, समृध्दीच्या चुकीच्या कल्पनांमुळे व त्यासाठी

स्वेच्छेने स्वीकारलेल्या आर्थिक परावलंबनाच्या शृंखलांमुळे, सत्तालोलुपतेमुळे आपण स्वातंत्र्यात जन्मलेल्या व वाढलेल्या तरुणपिढीपुढे संपन्नचारित्र्याचे, त्यागमय तपस्वीजीवनाचे, खऱ्या धर्मनिष्ठतेचे पूर्वापार चालत आलेले आदर्श ठेवण्यास विसरलो, आणि म्हणून अगदी नजीकच्या भविष्यकाळात भारताचे भाग्यविधाते होणाऱ्या तरुणांच्या हाती भारताचे भाग्य व स्वातंत्र्य सुरक्षित रहावे व त्याबरोबरच शतकानुशतके चालत आलेल्या भारतीय संस्कृतीचा, भारतीय नैतिक मूल्यांचा, परंपरांचा, खऱ्या वैदिक धर्माचा ऱ्हास न होता या सर्वांचा यथाकाळ असलेल्या नव्या पोषाखात पुनरुज्जीवन व्हावे असे आपणांस वाटत असल्यास आपणांपैकी प्रत्येकाने आपल्या चारित्र्याबद्दल कटाक्षाने दक्ष असावयास हवे, सत्य व शील यांची कास केव्हाही सोडता कामा नये व आपल्याला अनुभवाने पटलेल्या वैदिक तत्त्वज्ञानाचे, विश्वस्वरूपी भागवतधर्माचे महत्त्व तरुणांस आपल्या लेखणीने, वाणीने व आचरणाने पटवून देण्यासाठी सतत प्रयत्नशील असावयास पाहिजे. पूर्वी काही झाले असले तरी आपल्या उर्वरित आयुष्यात भगवद्गीतेत सांगितलेल्या आसुरी संपत्तीची सावलीही आपणांवर पडू देता कामा नये.

तुलसी रामायणाचे संगीत प्रवचनकार पंडित पलुस्कर:

'शतयुर्वै पुरुषः' हे वेदवाक्य या युगात सदैव खरे ठरले असते तर आजही आपणांत पंडित विष्णु दिगंबर पलुस्कर यांची मूर्ती हजर असती, आणि हा योगी नाशिकच्या पंचवटीत त्याने स्थापलेल्या व अद्याप अस्तित्वात असलेल्या आपल्या "रामनामआधाराश्रमात" "रघुपति राघव राजाराम पतीत पावन सीताराम" हे भजन आपल्या शिष्यगणासमवेत करीत असल्याचे आपणांस आढळून आले असते. आणि मग—

सर्वसामान्य जनात दिसून येणारा धार्मिकतेचा भक्तिभावाचा ऱ्हास आपणांस पुष्कळच कमी प्रमाणात आढळून आला असता.

संगीताच्या सामर्थ्याविषयी समर्थ रामदासांनी सांगितले आहे:

बालके श्वापदे पक्षी लोधती वेधती मनी ।
चित्त निश्चीत होता हे धन्य ते गायनी कळा ॥

तुकाराम महाराजांचा अनुभव—

गायनाचे रंगी । शक्ति अद्‌भूत हे अंगी ।
हे तो देणे तुमचे देवा । घ्यावी अखंडीत सेवा ॥

असा होता.

स्वामी विवेकानंदांनी म्हटले आहे—

" Even the ferocious animals like wolves, serpents leopards, tigers and lions forget their ferocity when they hear attrative music "

" लांडगे, साप, चित्ते, वाघ, सिंह वगैरे हिंस्र पशूंच्या कानी आकर्षक संगीत पडते तेव्हा ते आपली हिंस्रता विसरून जातात."

खुद्द पंडितजींच्या गायन प्रभावाचा एक अनुभव सांगण्यात येतो त्यावरून ही गायनाची मोहिनी व उपयुक्तता दृष्टोत्पत्तीस येते. १९२१ चे राष्ट्रीय अधिवेशन अहमदाबादला होते. अधिवेशनास इतकी अफाट गर्दी जमली होती की महात्मा गांधींनाही अधिवेशनाच्या मंडपाच्या प्रवेशद्वारातून आत येता येईना, त्यावेळी पंडितजींनी आपल्या सुस्वर खड्या स्वरात 'वंदे मातरम्' म्हटले. समाज एकदम स्तब्ध झाला. महात्माजींनीही 'रघुपति राघव राजाराम' ची रामधून सुरू केली. समाज शांत होऊन व्यवस्थित बसला. महात्माजींचा कार्यभाग झाला. त्यामुळे आज पंडित पलुसकर आपणांस असते तर सामाजिक व धार्मिक दृष्ट्या अत्यंत विस्कळित झालेल्या व दिवसेंदिवस अधिकाधिक विस्कळित होणाऱ्या आजच्या समाजास त्यांच्या क्रियाशील मार्गदर्शनाचा फारच मोठा लाभ झाला असता.

पण पंडितजींची दृश्य मूर्ती आपणांतून ११-८-१९३१ रोजी नाहीशी झाली. तथापि तत्पूर्वी आपल्या एकोणसाठ वर्षांच्या आयुष्यात त्यांनी अत्यंत महान कार्य केले व ते आजही आपणांत अस्तित्वात आहे.

पंडितजींचा जन्म कुरुंदवाड येथे १८-८-१८७२ रोजी झाला. अकराव्या वर्षी दत्तजन्माचे वेळी फटाके वाजवीत असता त्यांचे तोंड व डोळे भाजले व त्यामुळे दृष्टीवर जो परिणाम झाला तो कायम राहिला. पण या अपघातामुळेच पंडिजीचे गायनसंस्कार व अध्यात्मवृत्ती उचंबळून आली. संगीताच्या

क्षेत्रात त्यांनी कठोर आराधना केली व त्यात मौलिक स्वरूपाचे कार्य करून आपले नाव अजरामर करून ठेवले. लाहोर येथे ५ मे १९०१ ला गांधर्व महाविद्यालय स्थापन केले आणि त्या विद्यालयातून निरनिराळ्या विद्यार्थ्यांना संगीताचे ज्ञान देऊन संगीतज्ञांची पेरणी सर्व राष्ट्रभर केली असे म्हणावयास हरकत नाही. आजही पंडितजींच्यापासून संगीताचे शिक्षण घेतलेले पंडितजींचे काही शिष्य आहेत व आपल्या गुरूंचे ऋण आपापल्या परीने गुरूंनी घालून दिलेल्या मार्गांनी फेडीत आहेत. पंडितजींनी भारतीय संगीताच्या स्वरलेखनाची पद्धत काढली व पंडितजींच्या शिष्यांच्या हस्ते ही पद्धत विस्तार पावून अद्यापही अस्तित्वात आहे. पंडितजींची संगीतसेवा बहुजनसमाजास मान्य झाली होती. एवढेच नव्हे तर थोर संगीतशास्त्रज्ञ त्याबद्दल आदर बाळगीत होते, अद्यापही बाळगीत आहेत.

परंतु पंडितजींनी केलेल्या संगीताच्या सेवेपेक्षा त्यांनी केलेली राष्ट्रसेवा व ईश्वरसेवा या दोन्हीही अत्यंत अधिक महत्त्वाच्या होत्या.

पंडितजी लोकमान्य टिळकांचे निस्सीम भक्त होते व महात्मा गांधीजींच्या राष्ट्रसेवेस त्यांनी आपल्या मार्गाने पुष्कळच हातभार लावला होता. स्वातंत्र्यपूर्व काळात ज्या ज्या ठिकाणी राष्ट्रीय सभेची अधिवेशने होत त्या त्या ठिकाणी पंडितजी हयात असेपर्यंत संगीत परिषद भरविली जात असे आणि परिषदेतून संगीताच्या शर्करावगुंठणात राष्ट्रप्रेमाचे धडे दिले जात. 'वन्दे मातरम्' ची ललकारी पंडितजींच्या खड्या आवाजात लोकांच्या कानी पडत असे. आणि पंडितजींच्या या राष्ट्रसेवेस ईश्वराचे स्वरूप असे. याबाबतीत पंडितजींना काही महाभागांनी देशांत राजकीय आंदोलनात असता रामनामाचे ढोंग का माजविता 'महात्मा गांधीजी की जय' असे का म्हणत नाही असे विचारले असता की पंडितजींनी त्यांस जे खालील उत्तर दिले ते अत्यंत विचारणीय आहे.

"गांधींचे व माझे चांगले मित्रत्व आहे. त्यांच्या मार्गाने जाणे मी वाईट समजत नाही. परंतु कोणतेही कार्य करतांना मुखाने रामनाम घेतले तर ईश्वर हमखास यश देईल."

ही त्यांच्या हृदयात सतत तेवत असलेली ईश्वरनिष्ठा व रामनाम जपनिष्ठा पंडितजींनी केलेल्या सर्व कार्यातून दिसून येते. याच निष्ठेमुळे पंडितजींनी

तुळसी रामायणाची संगीतात अनेक ठिकाणी परायणे केली. अखंड नामजप साधना केली. नाशिक येथे पंचवटीत 'रामनाम आधार आश्रम' स्थापिला व चालविला, अखंडपणाने चाललेले 'रामनाम' ऐकत असतानाच आपला देह ठेविला.

अशा संत संगीतज्ञाच्या जन्मशताब्दिसमारंभाची सुरुवात दिनांक १८-८-१९७१ पासून झाली असून त्यात जनता व शासन हे दोघेही हिरीरीने भाग घेत आहेत ही अत्यानंदाची गोष्ट आहे. पंडितजींच्या गुण-संकीर्तनाने जनतेत श्रद्धेचो व ईश्वरभक्तीची चेतना निर्माण होईल यात शंकाच नाही. आमचे वाचकही या समारोहात उत्साहाने भाग घेऊन पंडितजींच्या चरित्राची व कार्याची महती सर्वसाधारण जनतेत प्रसृत करण्यास यथाशक्ती मदत करतील व त्यापासून आपणही आवश्यक ती प्रेरणा घेतील याबद्दल आम्हांस शंका वाटत नाही.

दलित मित्र:

यंदाच्या स्वातंत्र्यदिनसमयी दलितांच्या सेवेत सातत्याने पंधरा वर्षांहून अधिक काल असलेल्या समाजसेवकांचा महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या हस्ते सन्मान करून त्यांस 'दलित मित्र' ही पदवी देऊन महाराष्ट्र सरकारने जो एक नवीन उपक्रम सुरू केला आहे त्याबद्दल महाराष्ट्र शासनास धन्यवाद ! या उपक्रमामुळे सेवकांची संख्या वाढेल वा त्यांच्या सेवावृत्तीत काही फरक पडेल असे मुळीच नाही. सेवाव्रत हे अत्यंत खडतर व्रत आहे आणि दलितांची सेवा ही तर अधिकच कठीण. कारण त्यापासून ऐहिक लाभ काहीच नसून सेवकाच्या पदरी अधिक कष्ट, शिव्याशाप हेच सतत पडत असतात. या सेवाव्रतात त्यास विश्रांती घेताच येत नाही. निष्काम सेवेचा खरा आदर्श दलितसेवकाच्या पुढें असतो पण त्या सेवेमुळे त्यास निरामय आनंद मिळत असतो, व त्यास कोणत्याही मानसन्मानाची अपेक्षा नसते. परंतु अशा सेवकांचा यथोचित सन्मान करून त्यांचे ऋण शासनाने म्हणजेच जनतेने मान्य करण्याचा जो पायंडा या शासकीय उपक्रमामुळे पडणार आहे तो आवश्यक व उचित आहे. पंधरा वर्षांची सततची सेवा अशी कठोर कसोटी लावूनही शासनास पंचवीस सेवाव्रतींची निवड

करण्यास काही अडचण आली नाही याचाच अर्थ आमच्या समाजात अशा तऱ्हेचे सेवाव्रती अनेक आहेत. आपणांस आता पंचवीस ज्ञात झाले. अज्ञातांची संख्या पुष्कळच अधिक असली पाहिजे. परंतु त्यांच्यापुढील कार्यही पुष्कळ आहे. आपल्या समाजातील दलितवर्ग अद्यापही बराच मोठा आहे व त्या सर्वांचा उद्धार होण्यासाठी असंख्य कार्यकर्त्यांनी कित्येक वर्षे नेटाने काम केले पाहिजे.

शासनाने सन्मान केलेल्या पंचवीस दलित मित्रांस–आणि यांत चार भगिनीही आहेत–व त्यांच्या अज्ञात सेवाबंधूस आमचे अभिवादन! श्रीसाईलीलेचे ध्येयही सेवेचे आहे व दलितांच्या सेवेचे व्रत घेतलेल्या सेवेकऱ्यांस त्यांस लागेल तेव्हा यथाशक्ती साहाय्य करण्यास आम्हांस व आमच्या वाचकांस आनंदच वाटेल.

शैक्षणिक क्षेत्रातील भस्मासूरः

विद्यालयांचा बहिष्कार, गुरुजनांवर हल्ले, विद्यालयांच्या मालमत्तेची नासधूस, या नाही त्या निमित्ताने होणारे विद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे संप, विद्यार्थी व अध्यापक ह्यांच्यातील संघर्ष असे शिक्षणक्षेत्रांतील भस्मासुराचे चाळे भारतांतील निरनिराळ्या भागातून कित्येक दिवसांपासून चाललेले आहेत. सुदैवाने या भस्मासुराची दृष्टी महाराष्ट्राकडे आतांपर्यंत वळलेली नव्हती. जणू काय हे न खपल्यामुळेच राहुरी येथील फुले कृषिविद्यालयाच्या चालकांनी त्यास आपणाकडे थोड्या दिवसांपूर्वी आवाहन केले. विद्यार्थ्यांची मनोभूमी तर स्फोटकच बनलेली आहे. त्यामुळे गेल्या दीड दोन महिन्यात या भस्मासुरास कृषिविद्यापीठाच्या विद्यार्थ्यांच्या संपाच्या स्वरूपात महाराष्ट्रातही बरेच थैमान घातले. आता संप मिटला आहे आणि कृषिविद्यापीठाच्या विद्यार्थ्यांची रास्त गाऱ्हाणी योग्यप्रकारे दूर करण्यात येत आहेत. परंतु झाला हा प्रकार अत्यंत शोचनीय होता हे निश्चित. फुले विद्यापीठांच्या कार्यकर्त्यांनी आपल्या शुद्ध चारित्र्याची यथायोग्य कदर बाळगली असती, विद्यार्थ्यांच्या रास्त व जाचक अडचणी समजून घेऊन त्या दूर करण्याचा वेळीच प्रयत्न केला असता तर तो संघर्ष टळला असता. झालेल्या प्रकारात विद्यार्थ्यांनी योग्य असा संयम दाखविला, परंतु हा संयम सदैवच टिकेल असे मानणे चुकीचे होईल. आणि म्हणून अशा प्रकाराची पुनरावृत्ती

होऊ द्यावयाची नसल्यास शिक्षणक्षेत्रातील भस्मासुरास महाराष्ट्रात कायमचा मज्जाव करावयाचा असल्यास शैक्षणिक क्षेत्रातील प्रत्येक लहान मोठ्या कार्यकर्त्याने, अधिकाऱ्याने वा सेवकाने आपले चारित्र्य सर्वथैव निर्दोष ठेवले पाहिजे, आपणाकडून काही चूक झाल्यास त्याचे यथायोग्य परिमार्जन केले पाहिजे, शुद्ध वर्तन व वाणी यापासून यत्किंचितही विचलित होता कामा नये. शिक्षण क्षेत्रातील कार्यास आवश्यक असलेल्या त्यागी व सेवामय जीवन एखाद्या तपस्व्याप्रमाणे पाळले पाहिजे, आणि हे आपणास झेपत नाही असे ज्याक्षणी वाटेल त्याक्षणी शिक्षणक्षेत्रातून निवृत्त व्हावयास पाहिजे.

आशा आहे की झालेल्या प्रकारावरून शासन व शिक्षणक्षेत्रातील कार्यकर्ते योग्य असा धडा घेऊन शैक्षणिकक्षेत्रातील भस्मासुरास महाराष्ट्रापुरते तरी निदान कायमचे गाडून टाकतील.

दीडशे वर्षांची शैक्षणिक परंपरा :

दीडशे वर्षापूर्वी म्हणजे इ. स. १८२१ मध्ये त्यावेळचे मुंबईचे शिक्षणप्रेमी व दूरदर्शी गव्हर्नर यांनी पूर्वी पेशवे श्रावणमासात देत असलेल्या दक्षिणेच्या निधीतून पुणे येथे संस्कृत भाषा व प्राचीन शास्त्रे यांच्या अध्ययनासाठी ‘ पूना संस्कृत कॉलेज ’ या नावाचे एक विद्यालय स्थापन केले व एका महान शिक्षणपरंपरेचे बीजारोपण केले. १८५१ मध्ये या कॉलेजात १८४२ मध्ये इंग्रजी शिक्षणासाठी काढलेले महाविद्यालय सामील करण्यात आले व कॉलेजला ‘ पूना कॉलेज ’ असे नाव देण्यात आले. पुढे या कॉलेजसाठी शहराबाहेर एक सुंदर वास्तु बांधण्यात आली व त्या वास्तूत कॉलेजचे स्थलांतर १८६४ मध्ये झाले, कॉलेजला डेक्कन कॉलेज हे नवीन नाव दिले. १८८४ पर्यंत पुण्यात डेक्कन कॉलेजशिवाय दुसरे महाविद्यालय नव्हते. १८८४ मध्ये डेक्कन एज्युकेशन सोसायटीने फर्ग्युसन कॉलेज काढले. तथापि ते स्थिरस्थावर होऊन डेक्कन कॉलेजचे विद्यार्थी आपणाकडे आकर्षित करावयास थोडासा काळ साहजिकच लागला, विद्यार्थ्यांची संख्या सारखी वाढत होती. त्यामुळे फर्ग्युसन कॉलेजच्या स्थापनेमुळे डेक्कन कॉलेजवर विशेष परिणाम झाला नाही. १९१६ मध्ये पुणे शहरात न्यू पूना कॉलेज स्थापन झाले. पुढील दहा पंधरा वर्षांत हे कॉलेज चांगलेच विस्तार पावले. फर्ग्युसन कॉलेजचा विस्तारही

बराच झाला होता. १९३० साली आर्थिक मंदीची लाट आली. शासनास खर्चात कपात करावयाची आवश्यकता वाटली आणि त्यामुळे शासनाची कुऱ्हाड डेक्कन कॉलेजवर पडली. १९३४ पासून शासनाने हे विद्यालय बंद केले. परंतु सुरुवातीस दक्षिणानिधीशी या कॉलेजचा संबंध जोडला गेलेला असल्यामुळे व सत्तर वर्षांच्या दीर्घ काळात या कॉलेजांत शिक्षण घेऊन नामांकित झालेले या कॉलेजचे छात्र अनेक असल्यामुळे कॉलेज बंद करण्याची कल्पना सर्वसाधारण जनतेस व डेक्कन कॉलेजच्या असंख्य माजी विद्यार्थ्यांस पटली नाही. माजी विद्यार्थ्यांनी संघटना करून कोर्ट कचेरी केली, कॉलेज बंद न करण्यासाठी अनेक युक्तिवाद केले व शासनास हे पटवून दिले की डेक्कन कॉलेज ही केवळ संस्था राहिलेली नव्हती, ती एक परंपरा बनलेली होती व ही परंपरा खंडित होता कामा नये. या सर्वांचा परिणाम १९३९ च्या ऑगस्टमध्ये डेक्कन कॉलेजचे पदव्युत्तर शिक्षण व संशोधन संस्था या स्वरूपात पुनरुज्जीवन होण्यात झाला. तेव्हापासून आजतागायत ही संस्था डेक्कन कॉलेजची ज्ञानदानाची परंपरा पाळीत आहे. नवीन स्वरूपात प्रकट झालेल्या डेक्कन कॉलेजनेही शैक्षणिक क्षेत्रात बरीच कामगिरी केलेली आहे. या संस्थेतील भाषाशास्त्रविभागाने पहिले काम केले ते हे की भाषाशास्त्र हे एक स्वतंत्र शास्त्र आहे हे भारतीय विद्वानांस पटवून दिले. निरनिराळे अभ्यासवर्ग चर्चासत्रे व विद्यापीठांच्या पदव्या याद्वारे अनेक भाषाशास्त्रज्ञ तयार केले. शासकीय मक्ता मानला जाणाऱ्या 'पुरातत्वा'च्या कामी ही या संस्थेने भरीव कार्य करून विद्यापीठेही या बाबतीत चांगली कामगिरी करतात हे दाखवून दिले आहे. प्रागैतिहासिक व इतिहासपूर्व काळखंड या बाबतीत संस्थेचे हल्लीचे संचालक प्रा. सांकलिया यांनी मौलिक संशोधन करून जगभर प्रसिद्धी मिळविलेली आहे. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली पुराभिलेख, प्राचीन शिल्प, मूर्तिविज्ञान अशा शाखांत पुष्कळच संशोधन झालेले आहे. या संस्थेतील प्राध्यापिका कै. डॉ. इरावती कर्वे यांनी महाराष्ट्र समाजाची शरीरशास्त्र, वंशशास्त्र या दृष्टीने पहाणी करून भारतीय समाजातील भेदाभेदाचा गुंता सोडविण्याचा चांगला प्रयत्न केलेला आहे, आणि आता या संस्थेचे जवळ जवळ तीस वर्षे यशस्वी रीतीने संचलन करून निवृत्त झालेले प्राध्यापक डॉ. कत्रे यांनी एका महत्त्वाकांक्षी प्रकल्पाचा संकल्प केलेला आहे.

वेदकालापासून आतापर्यंतच्या काळातील पाच लक्षाहून अधिक शब्दांची व्युत्पत्ती, विकास आणि अर्थ ग्रथित करणारा कोश निर्माण करण्याची प्रचंड व अद्वितीय अशी ही योजना आहे. हिचा ओनामा पंधरा वर्षांपूर्वीच करण्यात आलेला आहे. या योजनेप्रमाणे प्रत्येकी हजार पृष्ठांचे पंधरा ते वीस खंड दोन हजार संस्कृत ग्रंथांतील शब्द संग्रहीत करून तयार व्हावयाचे आहेत. पंधरा वर्षांनंतर जवळ जवळ एक कोटी रुपये खर्च करून या कोशाची मुद्रणप्रत तयार व्हावी अशा तऱ्हेने प्रयत्न करण्यात येत आहेत.

या प्रकल्पाच्या सिद्धतेसाठी केन्द्र सरकारकडून दरसाल चार लक्ष रुपये अनुदान मिळणार असून विद्यापीठ अनुदानमंडल व राज्याचे शासन यांजकडूनही या प्रकल्पास भरीव आर्थिक साहाय्य होईल अशी अपेक्षा आहे.

संस्थेच्या दीडशे वर्षांच्या कार्याचा सन्मान करण्यासाठी राष्ट्राध्यक्ष श्री. गिरी यांच्या अध्यक्षतेखालीं झालेल्या उत्सवात या योजनेचे प्रवर्तक डॉ. कत्रे यांना राष्ट्राध्यक्षांच्या हस्ते संस्थेची फेलोशिप देण्यात आलेली आहे.

संस्थेने आतांपर्यन्त केलेली कामगिरी अत्यंत स्पृहणीय आहे व डॉ. कत्रे यांनी केलेला संकल्प प्रचंड असला तरी अत्यंत उपयुक्त आहे. डॉ. कत्रे यांनी त्यास सर्वस्वी वाहून घेतलेले असल्यामुळे तो ठराविक वेळापत्रकाप्रमाणे पार पडेल यात शंका नाही.

संस्थेची दीडशे वर्षांची शैक्षणिक परंपरा अव्याहत चालो व डॉ. कत्रे यांस त्यांनी ज्या प्रचंड कार्यास आपणांस वाहून घेतले आहे ते कार्य यथायोग्य करण्यास आयुरारोग्य लाभो हीच आमची परमेश्वरचरणी प्रार्थना !

महाराष्ट्रातील दुष्काळ :

यंदा अवर्षणामुळे महाराष्ट्रातील बहुतेक भागातून दुष्काळाची भीषण छाया पडलेली आहे, आणि कित्येक वर्षांत पडलेला नाही अशा भयानक दुष्काळास महाराष्ट्रातील बहुसंख्य जनतेस तोंड द्यावे लागणार आहे असे दिसते. शासन व सामाजिक कार्यकर्ते दुष्काळाची झळ लोकांस शक्य तितक्या कमी प्रमाणात लागावी व या आपत्तीस तोंड देण्यासाठी जनतेत सामर्थ्य यावे यासाठी आवश्यक ते प्रयत्न करीत आहेत. आमचे वाचक व साईभक्त ही

पीडित जनतेच्या मदतीस धावतील याबद्दल आम्हांस शंका नाही. पीडितांस मदत करण्याचे अनेक मार्ग आहेत, त्यांत ज्यास जो सोईचा वाटेल तो त्याने पत्करावा परंतु अशा सार्वजनिक आपत्तीच्या काळी आपद्ग्रस्तांस प्रत्येकाने आपला मदतीचा हात पुढे करणे हे महत्त्वाचे असते. त्यावेळी आपल्या क्षुल्लक मदतीने हे भीषण संकट कसे टळेल याचा कोणी विचार करू नये. अशा संकट-समयी संकटात पडलेल्या आपल्या बंधू-भगिनींस यथाशक्ति मदत करणे हे प्रत्येक साईभक्ताचे कर्तव्य आहे. कारण श्रीसाईबाबांनी आपल्या सर्व आयुष्यात वाणीने व आचरणाने पीडितांची पीडाहरण करा व त्यांची सेवा करा हा उपदेश केलेला आहे.

श्रीगणरायाचे आगमनः

यंदा महाराष्ट्रास आतापर्यंत हुलकावण्या दाखवीत आलेल्या वरुण-राजास आपणापुढे पाठवून व आपल्या आगमनाच्या दिवशी इंग्लंडात दौरा करणाऱ्या भारतीय क्रिकेटसंघास तिसऱ्या चाचणी सामन्यात व त्यामुळे सर्व चाचणीमालिकेत अभूतपूर्व यश मिळवून देऊन श्रीगणरायाने आपले 'मंगलमूर्ति' हे नाव अत्यंत सार्थ केलेले आहे. या मंगलमूर्तीस आमचे सदैव प्रणाम.

गणरायाने कामास लावलेले वरुणराज आतातरी आपल्या कामास चुकारपणा करणार नाहीत, यथोचित वृष्टी करून पाणी व चारा यांची विपुलता करतील व महाराष्ट्रास ग्रासू पहात असलेला भयानक दुष्काळ शक्य तितका सुसह्य करतील अशी आशा आपण बाळगू या !

विचारमौक्तिक

१

आपण लोकशाही प्रस्थापित केली आहे. मानवतेचे हक्क प्रत्येकास मिळाले पाहिजेत असा आपला आग्रह आहे. व्यक्तिस्वातंत्र्याचे सुख प्रत्येकाला प्राप्त करून देऊ अशी आपली प्रतिज्ञा आहे. तिची पूर्ति आपणास करावयाची तर रक्त थंड असतानाच त्याग करावयाची शिकवण आपण स्वतःला दिली पाहिजे. शांततेच्या काळची ध्येये नाट्यमय, तेजाने झगझगणारी, विद्युल्लतेप्रमाणे लखलखणारी अशी नसतात हे खरे आहे. पण केवळ संग्रामातील विजयांनी मानवी जीवनाची परिपूर्ति होत नसते, हे जाणण्याची रसिकता आपल्याठायी आपण निर्मिली पाहिजे. सर्वांना अन्नवस्त्र मिळाले तरच 'मानवता' या शब्दाला अर्थ आहे. सर्वांना शिक्षण मिळाले तरच मनोविकास, मतस्वातंत्र्य, व्यक्तित्व या कल्पना साकार होतात, हे जाणण्याइतकी बुद्धीची प्रगल्भता आपल्या समाजात आली पाहिजे आणि मुख्य म्हणजे बुद्धीने, विवेकाने दिलेली प्रेरणा आपल्याला त्यागाला प्रवृत्त करण्यास समर्थ होईल अशी आपली मनोवृत्ति झाली पाहिजे. जीवांच्या संहारापेक्षा जीवांचा प्रतिपाल हे ध्येय जास्त रम्य, जास्त विलोभनीय वाटण्याइतकी श्रेष्ठ अभिरुची आपण जोपासली तरच आपली लोकशाही यशस्वी होईल. नाहीतर लवकरच या भूमीत जुगारीच्या अड्ड्यांचे प्रमुख, चोरट्या दारूच्या व्यापाराचे बादशहा, सट्टेबाजीत पारंगत झालेले थैलीशहा, मोठी संघटना करून बँका, पेढ्या भरदिवसा लुटणारे प्रतिष्ठित पेंढारी यांचे साम्राज्य प्रस्थापित होईल.

येवढ्या मोठ्या पाशवी शक्तीशी संग्राम करण्याइतके समर्थ चारित्र्य निर्माण करणे ही गोष्ट दुष्कर तर खरीच. पण एका दृष्टीने ती सुकर आहे. धनधान्य, भांडवल परदेशातून आणता येते हे खरे, पण ते काही झाले तरी

परावलंबनच होय. चारित्र्याचे धन हे स्वायत्त आहे, मदायत्त आहे. कोणत्याही परिस्थितीत अंतरात्म्याला आवाहन करून हे धन प्राप्त करून घेता येते. हे मानवाला मिळालेले सर्वांत मोठे वरप्रदान होय. मानवाचे मानवत्वच मुळी यात आहे. मनोनिग्रह, संयम हा स्वतःला शिकविता येतो. ध्येयवाद अंगीकारणे ही स्वाधीन कला आहे. ही स्वाधीन धनदौलत आहे. आणि हे धन प्रत्यक्ष भांडवलापेक्षा श्रेष्ठ आहे. चारित्र्य या धनातून आर्थिक भांडवल सहज निर्माण होते. पण ते जर नसेल तर आर्थिक भांडवल कितीही असले तरी ते नष्ट होते. वेदव्यास म्हणतातः—

अर्थानामीश्वरो यः स्यादिंद्रियाणामनीश्वरः ।
इंद्रियाणामनैश्वर्याद् ऐश्वर्याद् भ्रश्यते हि सः ॥

(महाभारत ५. ३४. ६३)

"जो मनुष्य धनाचा स्वामी असून इंद्रियांचा दास असतो तो त्या इंद्रियांच्या दाबामुळे धनैश्वर्यापासून नष्ट होतो."

"भारताच्या तरुण पिढीने या व्यासवचनाचे चांगले अध्ययन केले तर स्वाधीन असलेले इंद्रियांचे स्वामित्व—म्हणजेच त्याग, ध्येयवाद किंवा चारित्र्य त्यांना प्राप्त होईल आणि मग धनाचे, समृद्धीचे स्वामित्वहि सुलभ होऊन या भूमीवर येऊ घातलेले संकट आपणांस सहज टाळता येईल. व्यक्तित्व, स्वातंत्र्य यांची अभिरुची आमच्या विद्यार्थ्यांच्या अंगी कितपत आहे यावर हे सर्व अवलंबून आहे. ही अभिरुची असली तर आपल्या अधःपाताची सर्व जबाबदारी परिस्थितीवर टाकून ते मोकळे होणार नाहीत आणि 'स्वाधीन' होण्याचा मार्ग ते स्वीकारतील असे वाटते."

—**डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे**, 'वैयक्तिक व सामाजिक'—पृ. १६२ ते १६४

२

"मद्यपान, जुगार, वेश्याव्यवसाय, चोरीमारी इत्यादि अनेक दुर्गुण, दुर्व्यसने समाजात आहेत. ती सर्व समाजात असतात हे खरे. ती केवळ कायद्याने नष्ट होऊ शकत नाहीत हेही खरे. परंतु या प्रवृत्ती आटोक्यात ठेवावयाच्या, त्या वाढीस लावावयाच्या नाहीत तर या प्रवृत्ती समाजात का

निर्माण होतात याचा शोध घेतला पाहिजे. काही माणसे प्रवृत्तीनेच दुर्गुणी व दुर्व्यसनी असतात. ती एक मानसिक विकृती आहे. त्यांना त्यापासून परावृत्त करावयाचे तर त्यांना जवळ करून सहानुभूतीने त्यांच्या मानसिक विकृतीचे निदान करून त्यांच्यावर आवश्यक तो मानसोपचार केला पाहिजे. त्याचे स्वतंत्र शास्त्र आहे. तो स्वतंत्र विषय आहे.

"सुदैवाने अशी माणसे थोडी आहेत. समाजात ती अपवादात्मक आहेत. आज दुर्गुण, दुर्व्यसनात अडकलेली बहुसंख्य माणसे नैसर्गिक प्रवृत्तीने दुर्वर्तनी, दुर्व्यसनी नाहीत. ती परिस्थितीने गांजून व्यसनात पडली आहेत. आज मटका खेळणारी सर्व माणसे प्रवृत्तीने जुगारी नाहीत. दैववादी नाहीत. ती स्वभावाने प्रयत्नशील आहेत. परंतु परिस्थितीने ती दैववादी, जुगारी बनली आहेत. प्रयत्नाला यश येत नाही, कष्टाचे फळ पदरात पडत नाही, बे एके बेचा पाढा पुढे सरकत नाही, या अनुभवातून हतबुद्ध होऊन, प्रयत्न सोडून ती दैवाची, फलज्योतिषाची, मंत्रतंत्राची, जुगाराची कास धरतात आणि त्यात निर्माण होणारा अनैसर्गिक मानसिक ताण सहन होत नाही म्हणून व्यसनात पडतात. त्यांना त्यातून सोडवून पुनश्च प्रयत्नशील करावयाचे तर त्यांच्या प्रयत्नांत यश का येत नाही, त्यांच्या कष्टाचे फळ त्यांच्या पदरात का पडत नाही याचा शोध घेऊन त्यांची न संपणारी रात्र कधी संपेल याचा विचार केला पाहिजे. समाजाच्या या थरापर्यंत जाऊन पोहोचू शकेल अशी सर्वंकष आर्थिक योजना हाच त्याचा मार्ग आहे. त्याकरता पैसा उभा करावयाचा तो ज्यांच्या खिशात पैसा आहे त्यांच्याकडून घेतला पाहिजे आणि आर्थिक विकासाच्या नावाने चाललेला अनाठायी खर्च कमी केला पाहिजे. त्याऐवजी हतबुद्धांना, निराश्रितांना, गोरगरिबांना, व्यसनात बुडवून, त्यांपाशी असेल नसेल तो पैसा लुबाडून त्यांची आर्थिक प्रगती साधू असे म्हणणे म्हणजे बुद्धीची दिवाळखोरी किंवा शुद्ध अप्रामाणिकपणा आहे.

"ही समाजवंचना कोठवर चालेल ? सरकारी लाटरीत रुपया रुपया टाकून खिशातील पैसे संपले तरी नशिबाचे दार उघडत नाही हे लक्षात आले म्हणजे ज्या तीन लाखांच्या नशेत सरकार या जनतेस बुडवू

पहात आहे, ती नशा उतरेल आणि त्या हताश दैववादातूनच साहस निर्माण होईल. मग ही जनता नशिबाचे दार ठोठावणे सोडून देईल. तिची वंचना करून गबर झालेल्यांची, तिला तीन लाखांचे आमिष दाखवून सत्तेवर राहू पहाणारांची दारे ठोठावू लागेल. हा प्रसंग टाळावयाचा तर जनता जागृत होण्यापूर्वीच सरकारने सावध होऊन ही समाजवंचना थांबविली पाहिजे. ”

— **डॉ. वि. म. दांडेकर,** महाराष्ट्र टाईम्स दिनांक १८-७-१९७१ मधील '**ललाटरी**' या लेखातील उतारा

३

नैतिक शिक्षणाची अत्यंत जरुरी आहे

“ विद्यास्नातक व व्रतस्नातक असे स्नातकांतील दोन प्रकार आहेत. आजच्या शिक्षणात व्रताला कोठे स्थानच नाही. ध्येयहि नाहीत. मुळमुळीत आहे सारे, ध्येयहीन शिक्षण व ध्येयहीन जीवन झाले आहे आज !!

“ या नैतिक शिक्षणाला अभ्यासक्रम असेल वा नसेल. प्रत्येकाला मनुष्योपासक करावयाचा आहे, हे व्रत द्यावयाचे आहे, व्रतासाठी अभ्यासाची जरुरी आहे.

“ आजच्या शिक्षितांनी भरपूर उत्पात केला आहे. जुन्या श्रद्धा तोडल्या पण नव्या उभारल्या नाहीत ! त्यामुळे व्रत राहिलेच नाही. शिक्षण म्हणजे लुटणारे, शिक्षक म्हणजे लूट शिकविणारे अशी स्थिति निर्माण झाली आहे. महत् स्वरूपाची आकांक्षा महत्त्वाकांक्षा निर्माण केली जात नाही. दुसऱ्यांशी समजून सामंजस्य कसे उत्पन्न करावयाचे हे माहीत नाही. Third class धनी fourth class बाप अशी परिस्थिति आहे. या परिस्थितीत आनंदमयता निर्माण होण्यास नैतिक शिक्षणाच्या प्रक्रियेतून पुढे जावयास हवे, अनुकूलतेने पागल होणार नाही व प्रतिकूलतेने खचून जाणार नाही अशी वृत्ति या प्रक्रियेतून जाणारांची झाली पाहिजे. माणसाला माणूस बनविणारे ते शिक्षण. Education याचा अर्थच to draw out, ते आजच्या शिक्षण प्रक्रियेतून होते का ? सरस्वती मंदिरे काढली, पण त्यांतून सरस्वतीची उपासना होत नाही. पाटीवर लिहिलेला माल यात मिळत नाही, आज प्रिन्सिपाल चांगला कोणता तर जो सरकारकडून अधिकाधिक ग्रँट खेचून आणतो तो !

" ध्येयाकडे जाण्याचे ध्यान करीत राहण्यात मांगल्य आहे. त्यांतून धैर्यवान माणसे निर्माण व्हावी ही मागणी आपल्या सम्मुख ठेवीत आहे "

— श्री. **पांडुरंगशास्त्री आठवले** यांच्या **पुरुषार्थ** जून-जुलै १९७१ च्या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या '**सारस्वताशी हितगूज**' या लेखातील उतारा

४

शिक्षण कसे असावे ?

" शिक्षणात सुधारणा होण्यासाठी खालील प्रकारे परिवर्तन आणणे आवश्यक आहे.

१) शिक्षणसंस्था आश्रमाच्या स्वरूपाच्या असावयास हव्यात, ज्यांत विद्यार्थ्यांनी राहावे, शिकावे व सुसंस्कृत व्हावे.

२) या संस्था शासनाच्या प्रभावापासून दूर असाव्यात. सरकारने आर्थिक साह्य द्यावे पण त्याचा अधिकार असू नये.

३) या संस्थांतून विद्यार्थ्यांचे चारित्र्याची घडण व्हावी. त्यांनी कला-प्रेमी, विद्याप्रेमी बनावे असे त्यांतील शिक्षण असावे.

४) संस्थेत येणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडून कोणत्याहि प्रकारचे शुल्क घेऊ नये. परंतु त्यांची राहण्याची, खाण्यापिण्याची व्यवस्था, वस्त्रादि आवश्यकता संस्थेने करावी.

५) संस्थांचे आचार्य स्वतंत्र असावेत. ते ज्ञानी, सेवाभावी व संस्कारी असावेत. एकदा त्यांना पसंत करण्यात आल्यानंतर ते संस्थेचे सर्वाधिकारी असावेत. आज अन्य सांगतात त्याप्रमाणे त्यांना पावले टाकावी लागतात हे अयोग्य आहे.

६) आचार्यांनी शिक्षकांची निवड करावी. बाहेरच्या व्यक्तींपैकी कोणी त्या बाबतीत डोके घालू नये.

७) पुस्तकीय ज्ञानाऐवजी कार्य चरितार्थ होईल अशा ज्ञानास स्थान मिळावे. ज्या ज्ञानाने विद्यार्थी देशप्रेमी व चरित्र्यशील होईल, कर्मशाली बनेल, असे ज्ञान देण्याची व्यवस्था करावी.

८) भारतीय परंपरा अखण्ड राहील अशी शिक्षणप्रणाली आत्मसात करावी."

— श्री. **गो. मो. शाह,** यांच्या **पुरुषार्थ** जून-जुलै १९७१च्या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या '**शिक्षण कसे असावे**' या लेखातील उतारा.

५

मंत्राचा प्रभावः

" चमत्काराचे युग जगात इतरत्र जरी संपले असले, तरी चीनमध्ये ते सुरू झाले आहे. मार्क्स, लेनिन यांच्या तत्त्वज्ञानावर अधिष्ठित असलेल्या एका कम्युनिस्ट देशात हे चमत्काराचे युग सुरू व्हावे हा मोठाच चमत्कार मानला पाहिजे. भारतात मंत्राने मानसिक व शारीरिक व्याधी बऱ्या होतात असा दावा करणारे अनेक लोक आहेत. चीनमध्ये अध्यक्ष माओच्या स्वरूपातच मांत्रिकाचा उदय झाला असून, लोकांना बरे करण्यासाठी त्याला स्वतः जावे लागत नाही. त्याच्या मंत्रसंहितेतील मंत्र रोग्याने किंवा तो बेशुद्ध असल्यास डॉक्टराने म्हणायचे, की तात्काळ गुण. हे मंत्र पाठ करण्याचीही गरज नाही. पुस्तकात पाहून वाचले तरी चालतात. पण वाचणाऱ्याची या महान मांत्रिकावर, कम्युनिस्ट पक्षावर आणि क्रांतीवर श्रद्धा मात्र हवी. हृदयक्रिया बंद पडून मेलेला एक खलाशी या मंत्रपठणामुळे 'जिवंत' झाल्याचा चमत्कार नुकताच झाला. विजेचा धक्का बसून या खलाशाचे हृदय बंद पडले होते. तिघा डॉक्टरांनी मालीश करून त्याची टिकटिक पुन्हा सुरू करण्याचा अडीच तासपर्यन्त प्रयत्न केला पण तो व्यर्थ ठरला. मग त्या डॉक्टरांनी माओच्या विचारांचे पुस्तक उघडून त्यातील उतारे वाचण्यास प्रारंभ केला. आणि काय आश्चर्य, त्या 'मृत' खलाशाचे हृदय पुन्हा धडधडू की हो लागले! 'मूकं करोति वाचालं, पंगुं लंघयते गिरिम्!' असे चमत्कार या अमोघ मंत्रांनी घडून आल्याच्या कथा सध्या चिनी वृत्तपत्रांतून प्रत्यही प्रकाशित होत असतात. माओ-विचारांच्या पठनाने लोकही सुधारून सच्चे कम्युनिस्ट बनतात असा या मंत्राचा प्रभाव असल्याचे चिनी जनतेला सांगण्यात येत असते."

महाराष्ट्र टाईम्स, २६-७-१९७१

राम भजाना फुकट काळ हा दवडु नका !

कवि—श्री. रमाकांत वासुदेव कामत

क का कांहो राम भजाना फुकट काळ हा दवडुं नका ।
ख खा खाउनि पिउनि मजेमधिं व्यर्थ जिणे हें वेंचू नका ॥
ग गा गावी रघुनाथाची अघटित लीला पदोपदीं ।
घ घा घातकी तेणें षड्रिपु नष्ट व्हावया करी जलदीं ॥
ङ ङा नाहीं खरेपणा हो या संसारी दुःख अगदीं ।
च चा चाला मर्यादेने लक्ष असावें ईशपदीं ॥
छ छा छाटुनी टाकावी ती दुर्गुणाची बहु गर्दी ।
ज जा जागा भव निद्रेमधीं चुकवा काळाची गिरदी ॥
झ झा झांकुनो दोष आपुले नाहक इतरां नच निंदी ।
ञ ञा यास्तव भजन करूं या होऊ नका छंदी फंदी ॥
ट टा टाळुनी चौऱ्यायशी या नरजन्मामधीं भुलूं नका ।
ख खा खाउनी पिउनी मजेमधीं व्यर्थ जिणे हें वेंचू नका ॥ १ ॥
ठ ठा ठाऊक नसे तुम्हांला असंख्य फसले संसारी ।
ड डा डाळुनि यमधर्में त्या ठेवियलें रौरवनगरीं ॥
ढ ढा ढोंगी फार माजले राम मुखी बगलेंत सुरी ।
ण णा नावाचे बैरागी भटकत फिरती घरोघरीं ॥
त ता ताठा तारुण्याचा संपत्तीचा कधी न धरीं ।
थ था थारा त्यांना मिळतसे वर स्वर्गपुरीं ॥
द दा दारीं अनाथ आले यथाशक्ति तूं मदत करी ।
ध धा धार्मिक होउनि आपुल्या सच्छास्त्रावरी भाव धरी ॥
न ना नामस्मरणा दशरथसुत रामाच्या सोडूं नका ।
ख खा खाउनि पिउनी मजेमधिं व्यर्थ जिणे हें वेंचू नका ॥ २ ॥
प पा पारख करुनि खऱ्याची चित्त न फेकी भलतीकडे ।
फ फा फाजील वाद कुणाशीं न करीं प्राण्या कोणीकडे ॥
ब बा बाहेर विचार करितां चंचलता अंतरीं जडे ।
भ भा भाविक किती जरी असला वितंडवादी भक्ती उडे ॥

म मा माझें माझें म्हणतां क्षणांत होईल मागें पुढें ।
य या यानीं कधिं अनवाणी अनुभव याचा तुला घडे ॥
र रा राघव ठेविल तैसें राहिं सुखानें शांत गडे ।
ल ला लावी लक्ष तसें तूं प्रभुपद कमलीं त्रास झडे ॥
व वा वाटे मोक्षपदाच्या दुर्घट वाटा थकूं नका ।
ख खा खाउनी पिउनी मजेमधिं व्यर्थ जिणें हें वेंचू नका ॥ ३ ॥
श शा शांती देत असे रघुनायक त्याच्या पदीं रततां ।
ष षा षोकी पेयी देही उगाच भुलविते अज्ञता ॥
स सा सारासार विचारी कार्य आपुलें चालवितां ।
ह हा हाडीं खिळल्या कर्मीं लाभ नसे परी कां झटतां ॥
ळ ळा लागी सीतारामीं मिळुनि जावया हे पतिता ।
क्ष क्षा क्षालन पापाचें त्या होईल रामीं मन असता ॥
ज्ञ ज्ञा ज्ञानी बोधिति ऐसे बारबार जीवा जगतां ।
प्रपंच राखुनि परमार्थाते साधाया का रे चुकतां ॥
श्रीरामानुज शिष्य राघवी गर्क सदा देतो फटका ।
ख खा खाउनि पिउनि मजेमधि व्यर्थ जिणें हें वेंचू नका ॥ ४ ॥

साईतृषा

कवि–श्री. **भिसे**

कारुण्यरूप साई आलो तुझ्याच ठायी;
देई मला विसावा ही विनति तव पायी ।
तू माय–माउली, मी असे तुझे लेकरू,
नेई पैलपारू माझे चुकार तारू ।
तव दर्शनास साई, आहे सदा तृषार्त;
देऊनि तव दर्शना, करी आता कृतार्थ ।
पाण्याविना चकोर तुज आर्त साद घाली ।
बनुनी तू अंबुज तृषा त्याची निवारी ।
ही ज्योत भक्तिची ही तेवो तुझ्याच साठी ।
हा प्राणरूप हार, राहो तुझ्याच कंठी ।
शरण शरण तुज मी आलो रे दिनानाथा
तारी रे तारी आता सत्वरी साईनाथा ।

रुपयाची कहाणी

कविः श्री. द. ब. पोतनीस

एक रुपया सांगे मजला ने मज बाजारी
या दुनियेमधी मीच खरोखर आजचा मानकरी ॥ ध्रु० ॥

ब्रह्मानंदे वाजती टाळी
मी असता जवळी
ऐहिक माहिक सर्व सुखांची
तमा नसे कसली
म्हणुनी माझ्या भोवती फिरते ही दुनिया सारी ॥ १ ॥

महाल माडी उभी राहिली
गाडुनी मज पाताळी
होमहवनामधेही माझा
होतो पहिला बळी
जीवनी सारे रडू लागती मी नसता पदरी ॥ २ ॥

या विश्वाची जबाबदारी
मजवरती पडली
देह झिजविला भरण्या जगती
पोटाचीच खळी
किती व्याप अन् किती पसारा अवलंबुनी मजवरी ॥ ३ ॥

नव्या नव्याने काया माझी
किती उज्ज्वल करिती
काशी-पंढरी अनेक तीर्थे
मजला ही घडती
कराल टाकुनी पावन मजला साई समाधिवरी
एक रुपया सांगे मजला ने मज बाजारी ॥ ४ ॥

प्रणवाचा निरोप

कवि—श्री. शाम जुवळे

आनंदाची शांतमूर्ति जरी आज न नयना दिसे ।
हरपली न ती, सदासर्वदा हृदयी आमुच्या वसे ॥ १ ॥

भूलोकी या जन्म घेऊनि उमटविले जे ठसे ।
काळासहि जे शक्य न वाटे, कुणी पुसावे कसे ॥ २ ॥

आचरणाने अपुल्या दिधले गंगाजळ ते असे ।
सदैव ते सुखवील आपणा, संशय मनी मुळि नसे ॥ ३ ॥

मुखावरी ज्या पवित्रता अन् मंगलता विलसे ।
तेज तयाचे दाहि दिशांना भरुनी उरले असे ॥ ४ ॥

शालीनता अन् विवेक यांचे मीलन जें होतसे ।
अवीट त्यांतील गोडी आम्हा दिव्य स्फूर्ति देतसे ॥ ५ ॥

" बोले तैसा चाले " ऐसी ख्याति जयाची असे ।
शुभसूचक ते स्मरण तयांचे पदोपदी होतसे ॥ ६ ॥

मातेसम उपदेशामृत जे सकला पाजीतसे ।
स्वाद तयाचा आजहि आम्हा प्रफुल्ल ठेवीतसे ॥ ७ ॥

मानवधारी शांति-ब्रह्म जे आजवरी फिरतसे ।
शीतल त्याची छाया हर घडी आम्हा रक्षीतसे ॥ ८ ॥

सर्वस्वही ते अपुले देउनि अमरपदी जातसे ।
प्रणवाचा तो निरोप भक्तां प्रकाश दावीतसे ॥ ९ ॥

टीप—नवविधा भक्तीचे जणू प्रतीक अशी ही नऊ श्लोकी **काव्य सुमन-माला** श्रीचित्रापूर मठाचे नववे गुरु प. पू. आनंदाश्रमस्वामी, पूर्वाश्रमीचे श्री. शान्तमूर्ति रामचंद्र हरिदास, यांच्या पवित्र-चरणी सद्भावे व श्रद्धापूर्वक कवीने अर्पण केली आहे. गेल्या गणेशचतुर्थीस प. पू. आनंदाश्रमवासी यांच्या महासमाधीस पाच वर्षे पूर्ण झाली. इंग्रजी तारखेप्रमाणे स्वामींच्या महासमाधीस दिनांक १६–९–६६ रोजी पाच वर्षे पूर्ण झाली. स्वामीजी गीतेतील स्थितप्रज्ञाचे जीवन जगले व त्यांनी महासमाधी जी घेतली ती गीतेत सांगितल्याप्रमाणे. ॐ काराचा त्रिवार उच्चार करून त्यांनी आपली प्राणज्योत अनंतात विलीन केली.

स्वामीजींचा जन्म दि. २९–६–१९०२ रोजी शिराळी येथे झाला होता. कवी हे स्वामीजींचे निष्ठावंत भक्त असून त्यांना स्फुरलेली वरील कविता त्यांनी आपल्या भक्तबांधवांस प्रसाद म्हणून सादर केली आहे.

—संपादक

गणेशा, देईं हें वरदान !

रचयिता :—बाबुराव गांडोळे

गणेशा, देईं हें वरदान ॥ ध्रु० ॥

तव चरणीं मन लीन असावें । रूप तुझें निज स्वप्निं दिसावें ।
स्वत्वाला विसरूनि करावें । तुझें तें मंगलमय गुणगान ॥ १ ॥

काम, क्रोध, मद, मत्सर भारी । जीवनपंथीं हे षड् वैरी ।
निपटुनि त्यांचा जांच, अंतरीं । फुलावें भक्तीचें उद्यान ॥ २ ॥

अज्ञानाचे बंध तुटावे । ज्ञानप्रकाशीं सत्य दिसावें ।
कर्तृत्वाचें स्मरण असावें । नसावा अहंपणा-अभिमान ॥ ३ ॥

परमार्थाचा निज व्यवहारीं । मेळ बसावा प्रभु सुखकारी ।
कष्टाची दे मीठभाकरी । नको तें परपंचपक्वान्न ॥ ४ ॥

सत्य, सुमंगल यावें कानीं । भाग्य दिसावें नित्य लोचनीं ।
आणि मुखांतिल अमृतवाणी । ठरावी सकलांचा जीवप्राण ॥ ५ ॥

राष्ट्रधर्म, नय, दीनोद्धरणीं । सदा झरावी अविरत झरणी ।
स्वातंत्र्याची सुखकर गाणीं । स्फुरावी हृदयीं मंजुल तान ॥ ६ ॥

जरि अमुच्या या ध्येयपथावर । प्रसंग येतिल जीवनिं दुर्धर ।
तूंचि होउनी मित्र-सहोदर । करावें जीवन हें गतिमान ॥ ७ ॥

विघ्नविनाशक, तूं सुखदायक । मंगलमूर्ति सिध्दिविनायक ।
तव कृपेचा आश्रित भाविक । मिळावें प्रभुचरणीं प्रस्थान ॥ ८ ॥

वेदरूप तूं ब्रह्मविलोकित । अंकुश-परशू – पद्मविभूषित ।
वरदहस्त तव एक सुरक्षित । कराया जगताचें कल्याण ॥ ९ ॥

अनेकात्मतेमधून एकात्मतेकडे !

लेखक — **डॉ. रा. सि. कापडी**, एम्. बी. बी. एस्

ती संध्याकाळच्या आरतीची वेळ होती. शंकराच्या देवळात भाविकजन नम्रतेने अगदी तल्लीन होऊन आरती म्हणत होते. "सुखकर्ता दुःखहर्ता" पासून सुरवात झाली. नंतर "दुर्गे दुर्गटभारी" आणि अगदी शेवटी "लवथवती विक्राळा ब्रह्मांडीं माळा" ही शंकराची आरती होऊन, शंकराच्या पिंडीवर बेल वाहाण्यात आला. मी सुद्धा त्या घोळक्यात सामील झालो.

तेथून विठ्ठलाच्या देवळात आलो. तेथेही तोच प्रकार ! "युगे अठ्ठावीस" या विठ्ठलाच्या आरतीने शेवट करण्यात आला.

पुढे आलो तो गरुड मंडपात. तो तेथे तालसुरात तबला–पेटीच्या साथीने टाळांच्या ठेक्यावर भजन चालले होते. "रूप पहातां लोचनी" या अभंगाने सुरुवात करून निरनिराळ्या अभंगातून सर्व देवांना आळविण्यात येत होते.

देवळाच्या आवारातून बाहेर पडल्यावर माझे विचारचक्र सुरू झाले. शंकराच्या देवळात विठ्ठलाची, मारुतीची, गणपतीची, आरती कशासाठी ? आणि विठ्ठलाच्या देवळात शंकराची आरती काय म्हणून म्हटली जाते ? एकाच देवावर आमची श्रद्धा नाही काय ? आम्हाहिंदूंना तेहतीस कोटी देव अपुरे पडतात म्हणून विशाळगडचा उरूस येवो किंवा कागलच्या पीराची जत्रा असो आम्ही हिंदु बहुसंख्येने तेथे हजर ! एका देवाची पूजा कमी पडते म्हणून आम्ही सर्व ठिकाणी धावतो काय ?

याचा अर्थ आम्ही सर्व देवदेवतांच्या ठिकाणी एकाच निर्गुण निराकारी परमेश्वराचे अधिष्ठान आहे अशा भावनेने आमचे मस्तक विनम्र करतो काय ?

कोणत्याही देवाची उपासना करताना मग तो विठ्ठल, श्रीराम, श्रीकृष्ण, शंकर, पार्वती, गणपती कोणीही असो, तल्लीनतेने, एकाग्रचित्ताने, देहभान विसरून त्या त्या देवतांची मूर्ती नजरेपुढे ठेवून नामस्मरण करू लागलो, म्हणजे कालांतराने तो निराकारी परमेश्वर सगुण रूपाने ज्या नावाने हाक मारू त्या नावाने प्रगट होतो. यालाच म्हणतात साक्षात्कार ! असा साक्षात्कार झाला म्हणजे "तुका झाला पांडुरंग" या अभंगवाणीप्रमाणे भक्त आपणाला विसरतो. भक्त आणि देव एक होतो. जीव शिवैक्य साधतो.

पण असा साक्षात्कार व्हायला पूर्वसुकृत गाठी पाहिजे. पूर्वपुण्याईची शिदोरी काखेत मारलेली पाहिजे. पूर्वपुण्याईशिवाय नामस्मरण मुखातून यायचे नाही. नामस्मरणाशिवाय गुरूची भेट होणार नाही. आणि गुरूच्या कृपेशिवाय साक्षात्कार नाही. असा हा अध्यात्मिक पायऱ्यांचा सोपानमार्ग आहे.

प्रत्यक्ष व्यवहारात आम्ही अनेक देवांच्या पाठीशी लागतो. एकाही दैवतावर संपूर्ण श्रद्धा ठेवीत नाही. बाह्यात्कारी लोकांनी आपणांस भाविक म्हणावे, भले म्हणावे म्हणून भजनाचे फड उभारतो. जपमाला ओढतो. थाटामाटात सत्यनारायणाची पूजा करतो. अशा पूजेने आम्ही काहीच साधू शकत नाही. अनेकात्मतेमधून एकात्मतेकडे जाऊ शकत नाही. अनेकात्मतेमधून एकात्मतेकडे जाण्याकरिता महात्मा गांधींनी सर्व धर्मीय प्रार्थना सुरू केली. आकाशवाणीवर दर शुक्रवारी ही प्रार्थना अजून म्हटली जाते.

पण जोपर्यंत या प्रार्थनेत आम्ही निष्ठेने सहभागी होत नाही तोपर्यंत एकात्मतेचे शिखर आम्ही गाठू शकणार नाही. आम्ही आहो असेच विभागलेले राहणार ! भारतमातेचे स्तोत्र गाताना किंवा सामुदायिक झेंडावंदनाचा कार्यक्रम पार पाडताना आम्ही एकाच भारतमातेची दिव्य आणि भव्य मूर्ती डोळ्यापुढे ठेवून तिच्या चरणाशी विनम्र झालो नाही, आणि आमची नजर आम्ही चौफेर भरकटत ठेवली तर प्रांतीयतेचे भूत आमची मानगुटी सोडणार नाही आणि एकात्मता अंगी बाणणार नाही.

प्रांतीयता, जातीयता सोडून एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत भूमातेच्या अणूरेणूंत एकच भारतमाता साक्षित्वाने विलसत आहे अशी दृढ भावना जेव्हा आमच्या रोमरोमांत संचरू लागेल त्याच वेळी आम्ही एकात्मतेची खरी पूजा करू शकू. याच भावनेने आम्ही अनेक देवतांची जरी पूजा करीत असलो, तरी जळी, स्थळी, काष्ठी, पाषाणी तो एकच निराकारी निर्गुण परमेश्वर भरलेला आहे ही दृढ श्रद्धा पाहिजे.

या बाबतीत मी वीरशैव लिंगायतांच्या लिंगपूजेला जास्त महत्व देतो. हे लोक शंकराचे लिंग आपल्या हृदयावर सतत धारण करतात. या लिंगाशिवाय त्यांना दुसरे दैवत माहीत नाही. याबद्दल एक गोष्ट प्रचलित आहे. दक्षिणेत विष्णुकांची आणि शिवकांची अशी अगदी नजिकच्या अंतरावर दोन देवस्थाने आहेत. शिवकांचीमध्ये दीक्षित नांवाचे एक महापंडित प्रगाढ ज्ञानाचे संस्कृत भाषेतील अनेक ग्रंथसंपदा मुखोद्गत केलेले एक वादपटू विद्वान गृहस्थ होते. ते शंकराशिवाय अन्य देवतांकडे चुकून ढुंकूनही पहात नसत. विष्णुकांचीच्या लोकांनी चंग बांधला की या विद्वान गृहस्थाला विष्णुकांचीला आणावयाचेच !

एके दिवशी हे गृहस्थ सकाळी शिवाच्या दर्शनाला निघाले. त्यावेळी काही लोकांनी त्यांना गराडा घातला. आणि त्यांच्याशी वाद सुरू केला. वादाच्या भरात त्यांनी त्या गृहस्थांना विष्णुकांचीच्या देवळात आणले.

देवळात आल्यावर विष्णुभक्तांनी त्यांना हिणवण्याच्या दृष्टीने म्हटले, "गुरु-महाराज! तुमचा पण मोडला. तुम्ही आज विष्णूच्या देवळात आलात. आता घ्या विष्णूचे दर्शन !" त्यांनी चटकन् उत्तर दिले, "ठीक आहे. पहा देवाच्या मूर्तीकडे आणि सांगा तेथे विष्णू आहे की शिव आहे"

आणि काय चमत्कार ! विष्णुमूर्तीऐवजी सर्वांना शिवलिंग दिसू लागले. भक्तासाठी विष्णूने शिवाचे रूप घेतले.

अशीच एक गोष्ट शिरडीच्या साईबाबांची सांगतात. एकदा काही मंडळी यात्रेला निघाली. त्यांत एक शिवभक्त होता. यात्रेकरूंनी शिरडीला जाऊन साईबाबांचे दर्शन घ्यायचे ठरविले. त्यांनी या शिवभक्ताला आपल्याबरोबर येण्याचा आग्रह केला. ते म्हणाले, "मी येईन, पण बाबांपुढें मला मस्तक लवविण्याचे जमणार नाही. माझ्या शिवाशिवाय मी इतर कोणापुढे मान वाकविणार नाही."

इतर सोबती म्हणाले "हरकत नाही. तुम्ही बाबांच्या पाया पडू नका. तेथपर्यंत याल तर खरे !" सर्व मंडळी शिरडीला आली. आरतीच्या वेळी चमत्कार घडला. "बाबांच्यापुढे मी माझे मस्तक लवविणार नाही" असे म्हणणारे गृहस्थ बाबांच्यापुढे तार स्वरात शिवाची आरती म्हणू लागले आणि साष्टांग नमस्कार घालून नाचू लागले. त्यांना बाबांच्या ऐवजी शंकर दिसू लागले. भक्तांसाठी बाबांना शंकराचे रूप धारण करावे लागले.

बाबा सांगतात, "ज्याचे जसे उपास्य दैवत असेल तसे त्यानें आचरण ठेवावे. आपल्या दैवतावर संपूर्ण विश्वास ठेवावा, अपना तकवा नही छोडना." शिवभक्त शिवलिंगाशिवाय इतर देवतांना भजणारा नव्हता. म्हणून बाबांना सुद्धा "जया मनीं जैसा भाव, तया तैसा अनुभव" ह्या काव्यपंक्तींची खात्री पटवावी लागली.

दृढश्रद्धा ठेवणाऱ्या भक्ताला देव **अनेकात्मतेमधून एकात्मतेकडे** अशा तऱ्हेने खेचून नेतो.

गीतेचे सारभूत मार्गदर्शन-लेखांक ११ वा

डॉ. रा. य. परांजपे, रत्नागिरी

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ गीता १८-६६

मागील दहा लेखांत 'मन्मना भव' या श्लोकावर विवेचन करून झाले आहे. मागील श्लोकाचा आशय पूर्ण करण्याकरिताच हा श्लोक आलेला असल्याने ही त्या श्लोकाची पुरवणी आहे. यामुळेच या दोन्ही श्लोकांचा एकत्र विचार केल्यावाचून गीतेचे सारभूत मार्गदर्शन काय आहे ते लक्षात येणार नाही. यास्तव मागील दहाही लेख नीट लक्षात घेऊन मगच या श्लोकाचा आशय लक्षात घेणे आवश्यक आहे. आता प्रथमतः या श्लोकाचा भावार्थ पाहूः

"सर्व धर्म व अधर्म या दोहोंचाहि परित्याग करून, केवळ मलाच शरण ये. मी तुला सर्व पापांपासून सोडवीन. तूं शोक करू नको."

"सर्वधर्मान् परित्यज्य" या श्लोकांत, महत्त्वाची कोणती गोष्ट भगवंतांनी सांगितली बरे ! महत्त्वाची गोष्ट "मामेकं शरणं व्रज" ही आहे व त्यासाठी 'सर्वधर्मान् परित्यज्य' हा आवश्यक भाग झाला. पण साध्य काय ? प्रत्येकाकडून अपेक्षित अशी कोणती गोष्ट असेल तर ती 'मामेकं शरणं व्रज' ही आहे. गीतेत अनेक ठिकाणी मला शरण या, असे भगवंतांनी मोठ्या कळवळ्याने सांगितले आहे. परंतु शरण कसे जावयाचे याचे स्पष्ट दर्शन मात्र या दोन श्लोकांतच दिसून येते. नाहीतर गीतेचे तत्त्वज्ञान अर्जुनाला सांगण्यापूर्वीच 'शिष्यस्तेहं' म्हणून अर्जुन भगवंताला शरण गेला होताच, परंतु त्या प्रकारचे शरण येणे भगवंताला प्रिय नाही. शिष्य म्हणून शरण

जाण्यात गुरूकडून काही मिळावे हे ईप्सित असते. येथे निरपेक्ष शरणागती पाहिजे आहे. सर्व भावांनी शरणागती पाहिजे आहे. शरणागत झाल्याबरोबर जीव हा परमात्मरूपच होतो. वेगळा उरत नाही.

भगवंतांना जशा प्रकारची शरणागत पाहिजे आहे, तशी ती घडणे ही गोष्ट फारच अवघड होऊन बसलेली आहे. तेथे अहंभावनेचा बळी द्यावा लागतो. आणि ही तर आपल्या स्वाभिमानाला धक्का देणारी गोष्ट आहे. आपल्याला ती मानवणारी नाही. याउलट आपल्या अभिमानाला जेणे करून गुदगुल्या होतील, अभिमान वाढत जाईल, अशा गोष्टी आपण अधिक पसंत करतो. नाइलाज म्हणजे मग शरणागती. पण ती आपला मोठेपणा वाढण्याला उपयोगी पडत असेल तोपर्यंत, किंवा स्वार्थाला उपयोगी पडेल तोपर्यंत. त्यासाठी हा साहेबाला लोटांगण घालील, वरिष्ठांशी हांजी हांजी करील. पण या शरणागतीत त्याचा कोठेतरी स्वार्थ दडलेला असेल, म्हणून खरीखुरी ती शरणागती असत नाही. निरपेक्ष शरणागती भगवंताला पाहिजे. परंतु आपली शरणागतीची संवय ही स्वार्थमूलक असल्याचे आढळून येते. 'मामेकं शरणं व्रज ' म्हणून भगवान सांगतात त्याचवेळी ' सर्वधर्मान् परित्यज्य ' प्राथमिक तयारीही ते सांगतात. आपल्या अहंकाराला पुष्ट करणाऱ्या पुष्कळच गोष्टी आपल्याजवळ असतात. त्यांचा त्याग करणे ही गोष्ट आपल्या अहंकाराला फार मोठी धक्का देणारी आहे. भगवंताला शरण जाणे, त्याची भक्ति करणे ही गोष्ट खरोखरच आवश्यक आहे, परमार्थाचा दुसरा कोणताच पर्यायी मार्ग इतक्याच योग्यतेचा नाही काय इत्यादि विचार अनेक विचारवंतांच्या मनांत उत्पन्न होतात. यासाठी यावर अधिक विचार करणे आवश्यक आहे. या बाबतीत संतांचे मतच आपण प्रमाण मानले पाहिजे. येथे पांडित्याचे काम नाही. एकनाथ महाराज म्हणतात—

भयाचें मूळ अज्ञान। त्याचें निवर्तक मुख्य ज्ञान।
तेथ कां लागले भगवद्भजन। ऐसा ज्ञानाभिमान पंडितां॥

भवभयाचें मूळ अज्ञान, त्याचा नाश ज्ञानाने होत असतांना येथे भगवद्भजनाची काय गरज आहे असे ज्ञानाभिमानी पंडित म्हणतात. परंतु नाथांचे म्हणणे असे आहे की, "मायानिवर्तक ब्रह्मज्ञान हे भगवद्भक्तीवाचून कधीहि प्राप्त होणार नाही."

ब्रह्मज्ञानाचूवानही अन्य अशा कृतार्थतेच्या कल्पना अनेकांच्या असतात, त्यामुळे शरणागतीच आवश्यक आहे काय असा विचार त्यांच्या मनांत आला तर त्यात वावगे आहे असे म्हणता येणार नाही. संपूर्ण शरणागतीऐवजी जीवनाच्या कृतार्थतेच्या अनेकविध कल्पनांच्या पूर्तीसाठी, शरण जाण्याचा सराव सर्वांनाच असतो. सर्वसाधारण मनुष्य हा दीन आणि दुबळाच असतो. संसाराच्या नशेत तन्मय झालेला परंतु संसारातील हरेक सुखे प्राप्त होत नाहीत म्हणून तळमळणारा असतो व अप्राप्त गोष्टींमुळे दीनही झालेला असतो. अशा स्थितीत नाइलाज म्हणून शरण जाण्याचा व्यवहार तो करीत असतो.

निरनिराळ्या विद्या, कला, यांच्या प्राप्तीस्तव नोकरीधंदा कोर्टकचेऱ्या, सावकार, इत्यादि गोष्टींसाठी ज्याप्रमाणे शरणागती चालते त्याचप्रमाणे ज्यावेळी दैवी शक्तींना शरण जावे लागते तेव्हा गंडे, दोरे, ताईत, मंत्र, तंत्र, ग्रह इत्यादींच्या नादी मनुष्य लागतो. नाना दैवतांची पूजाअर्चा त्यांच्या उक्त विधींप्रमाणे करूं लागतो. तीर्थयात्रा, नेमधर्म, पिंपळाला प्रदक्षिणा, संकट सोमवार, मांत्रिक, क्षुद्रदेवता, पीर इत्यादि गोष्टी त्याला महत्त्वाच्या वाटू लागतात आणि सर्वत्र हा दीन आणि शरणागत असल्याप्रमाणे दिसू लागतो. हे दैन्य म्हणजे खरोखर शरणागती आहे काय? कामापुरता मामा, एवढाच फक्त व्यवहार असतो. यांत कोठेहि दृढनिष्ठा असत नाही. खरी निरहंकारिता येथे यत्किंचितहि नसते. देवाला शरण जातो परंतु देवावर प्रेम असते म्हणून नव्हे तर देवाने काहीतरी द्यावे म्हणून. आपल्या शरणागतीचे तो लगेच फळ मागत असतो. फलप्राप्तीने आपले दैन्य जावे व अहंकाराला पुन्हा टवटवी यावी हीच इच्छा जबर असते.

परंतु विचार प्रगल्भ होत गेले, तर अशाप्रकारच्या शरणागतीतून आपले कल्याण साधत नाही, हे त्याच्या लक्षात येते. सांसारिक सुखाने आपण कितीही संपन्न झालो, तरी खरे समाधान याने लाभणार नाही, हे त्याला पटते आणि मग तो पारमार्थिक विचारांकडे वळतो. कर्म आणि त्याचे फळ ही विचारसरणी अनुभवपूर्वक त्याच्या अंगवळणी पडलेली असल्यामुळे परमार्थातील अनेक साध्य-साधनांचा तो विचार करू लागतो. यज्ञ, दान, जपतप, यांचाही फोलपणा लक्षात येऊन, कोणी योगाभ्यासाची हाव धरतो

परंतु या योगसाधनेनेही माझी प्राप्ती होत नाही, असे भगवंताचे वचन पाहून आणि योगाचे काठिण्य जाणून पुढे तेथूनही परावृत्त होतो. अनेकविध साधने केली तरी फक्त शीणच पदरात पडतो असा अनुभव शेवटी येत असतो.

'साधने संकटे सर्वांलागी शीण। व्हावा लागे क्षीण अभिमान ॥' या तुकोबांच्या वचनाचा अनुभव आल्यास दैववशात भाग्याने श्रेष्ठ अशा ज्ञानी व्यक्तीची गांठ पडते. त्याच्यापुढे तो आपले दैन्य प्रकट करतो आणि समाधानाकरिता याचना करतो. त्याला जर 'तत्त्वमसि' महावाक्याचा उपदेश मिळाला, आणि सोहंभावाची साधना मिळाली, तर शरणागती दूरच रहाते आणि पुन्हा अहंकाराचा भूतसंचार होतो. वस्तुतः या महावाक्याचा बोध योग्य तऱ्हेने झाला, तर अहंकाराचे समूळ उच्चाटण झाले पाहिजे परंतु बहुधा तसे घडत नाही. देहबुद्धीचा अहंकार जात तर नाहीच, परंतु तोच मी आहे, मीच परमेश्वर आहे, मी ब्रह्म आहे, असा विचार सतत डोकावू लागतो. वेदांत तत्वज्ञानाचा अभ्यास आवडू लागतो आणि त्यांत अभिमानाचे एक निराळे स्वरूप उदित होते. तो आपल्या मनाला निराळे वळण देऊ लागतो. दैन्य डोकावू लागले "की त्याला वेदांत तत्त्वज्ञानाचा लगेच आधार वाटू लागतो. वेदांत म्हणतो, तू ब्रह्म आहेस. 'तत्त्वमसि' 'अहं ब्रह्मास्मि' असे म्हण. तू असा दुबळा कां समजतोस ? परमेश्वराची सर्व कर्तुमकर्तुं शक्ती ही तुझी आहे. तू त्रिगुणांच्या पलिकडे असून त्रिगुणांचा चालक आहेस. ब्रह्मदेव, विष्णू, शंकर हे तुझ्याच अंशापासून झाले. तू प्रत्यक्ष परमेश्वर आहेस. आपणच ब्रह्म ही धारणा ठेव. दैन्य सोड."

जीवाला तूं ब्रह्म आहेस म्हणून सांगणारे हे वेदांत तत्त्वज्ञान खरोखरच सर्वश्रेष्ठ आहे. अहंकाराचे हे केवढे श्रेष्ठ स्वरूप आहे. जीवाला या तत्व-ज्ञानाचे आकर्षण न वाटेल तरच नवल. याने गलित झालेला अभिमान पुन्हा ताजा तवाना होतो. अहंकाराला गुदगुल्या होतात. या वेदांत शास्त्राबद्दल असे म्हटले आहे—

"तावद् गर्जंति शास्त्राणि जम्बुका विपिने यथा ॥"

रानात ज्याप्रमाणे सिंहाची गर्जना झाली नाही, तोपर्यंतच कोल्हेकुई चालू असते. सिंहनाद कानी आला की, सर्व श्वापदे गप्प होतात त्याप्रमाणे इतर

सर्व शास्त्रांच्या तत्त्वज्ञानाची कोल्हेकुई, वेदांताची गर्जना त्यांच्या कानी गेली नाहीं तोपर्यंतच चालते म्हणजे जीवांचे दैन्य वेदांत तत्त्वज्ञानाने जाते. वस्तुतः ते जात नाही. पण त्याला मोठा आधार वाटू लागतो. आपण आजपर्यंत जम्बुकासारखे दैन्य वागवीत आलो हे आपले चुकले. आपण आता काय म्हटले पाहिजे ?

॥ चिदानंदरूपः शिवोहं शिवोहम् ॥

मी काही सामान्य नाही. दैन्य जे आहे ते प्रकृतीचे आहे. मी वस्तुतः ब्रह्मच असून, अज्ञानामुळे मी भलतेच समजत आलो. मी कोण ?

नाहं मनुष्यो न च देवयक्षौ । न ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रः ॥
न ब्रह्मचारी न गृही वनस्थो । भिक्षुर्न चाहं निजबोधरूपः ॥

मी मनुष्य नाही, देव, यक्ष नाही, ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य वा शूद्रही नाही. ब्रह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थ किंवा संन्यासीहि नाही. चारी वर्ण व चारी आश्रमांहून मी वेगळाच आहे. मी निजबोधरूप आहे.

वेदांत विचाराने दैन्याचे विचार जाऊन जीव मी ब्रह्म या विचारांवर स्थिर होऊ लागतो. दैन्य जाते व पूर्णत्त्वाचा अभिमान उत्पन्न होतो. ही पूर्णत्वाची धारणा सर्व जीवांना आकर्षक वाटण्यासारखी आहे म्हणून याची साक्षात अनुभूति येण्यासाठी आपण धडपडतो. वेदांतावर आपला विश्वास आहे. अनेकांनी ही अनुभूति मिळवली आहे. यावर आपला विश्वास असतो. त्यासाठी ज्ञानाची धारणा करणे साधत नसेल, तर इतरही अनेक साधने आपण शोधू लागतो. योगसाधना, ध्यानधारणा करून आपण ब्रह्म आहोत या साक्षात्कारापर्यंत येण्याचा प्रयत्न करण्यात शरणागतीचा काही लवलेश तरी आहे काय ? आणि या धारणेकरिता त्याची काही आवश्यकता तरी आहे काय ?

शरणागतीवाचून इतर साधनांनी जीवाचे आत्यंतिक कल्याण होत असते, तर भगवंतांनी शरण येण्याचा उपदेश, पुनःपुनः मोठ्या कळकळीने केला नसता. इतर साधनांप्रमाणे शरणागती हे ब्रह्मज्ञानाचे उत्तम साधन म्हणूनही ते येथे सांगत नाहीत. ब्रह्मज्ञान झाले तरीही शरणागतीची आवश्यकता आहे, असे भगवंताचे स्पष्ट सांगणे आहे. प्रत्यक्ष शंकरही मला

शरण आले, तेथे तुम्हा मानवांची कथा काय ? शंकरांनाही शरणागतीवाचून खरे समाधान नाही हे दिसून आले. लक्ष्मीचा थोरपणा किंवा शंकरांची तपश्चर्या काय कमी होती ?

लक्ष्मीचे थोरपण न सरे । जेथ शंभूचेंहि तप न पुरे ॥
तेथ येर प्राकृत हेंदरें । कैंचि जाणों लाहे ॥ ज्ञा. ९–३८०

पहा ऋद्धि सिद्धि जिच्या दासी आहेत ती लक्ष्मीसुद्धा भगवंतापुढे नतमस्तक होऊन पायांची दासी झाली तेव्हांच भगवंताचा आश्रय तिला लाभला. शंकरांनी प्रचंड तपश्चर्या केली परंतु भगवंताच्या प्राप्तीकरिता तपश्चर्या उपयोगी नाही, तर हे विघ्नच आहे, हे ध्यानी येऊन तेहि नतमस्तक झाले, शरणागत झाले तेव्हाच भक्तिसुखात रंगून ते गुंग झाले. धन्य झाले. भगवान, लक्ष्मी आणि शंकर यांची उदाहरणे देऊन जीवाला बजावित आहेत " जेथे शंभूचे तप आणि लक्ष्मीचा थोरपणा उपयोगी पडत नाही तेथे तू प्रकृतीचा पाईक असा जीव, कोणत्या बळावर माझी प्राप्ती करून घेणार आहेस ? म्हणून हा सारा खटाटोप सोडून मला शरण ये कसा. "

यावर आपण विचार केला पाहिजे की ब्रह्मज्ञानाकरिता ' अहं ब्रह्मास्मि' किंवा अन्य साधने करावी का या सगळ्यांतून झडझडून बाहेर पडून भगवंताला अनन्य भावाने शरण जावे या गोष्टीचा विचार प्रामुख्याने केला पाहिजे. पण विचार करून तरी आपण ठरविणारे कोण? आपल्याला त्यात काय कळते आहे ? भगवान किंवा साधुसंत काय म्हणतात त्याचाच विचार आपण केला पाहिजे. आपल्याला काय आवडते ही गोष्ट महत्त्वाची नसून काय आवडले पाहिजे ते पाहिले पाहिजे.

संतांनी आणि भगवंतांनी शरणागतीवर विशेष भर दिलेला आहे. जेथे जेथे भक्तीचे वर्णन आले आहे, तेथे तेथे इतर सर्व साधनांचीच काय परंतु ज्ञानाची महती देखील कमीच लेखिली आहे. नुसता ज्ञानी आणि नुसता भक्त, या दोहोंमध्ये देवाला भक्तच अधिक प्रिय आहे. परंतु ज्ञानोत्तरही भक्त असेल, तर तो अत्यंत प्रिय आहे. बाराव्या अध्यायात ज्ञानी आणि ज्ञानी भक्त यांच्याविषयी भगवंतांनी आपला अभिप्राय निःसंदिग्ध व्यक्त केलेला आहे. या ठिकाणी शरणागतीचे महत्त्व कळून येते. बाराव्या अध्यायात प्रथम ज्ञानी भक्ताचे वर्णन पुढील ओवीत केले आहे:

अवघे विश्वचि माझे घर । ऐसी मती जयाची स्थिर ।
किंबहुना चराचर । आपण जाहला ॥

हे सर्व चराचर विश्व माझेच घर आहे, अशी ज्याची बुद्धी कृतनिश्चयाची झाली आहे किंवा याहीपुढे हे चराचर विश्व मीच आहे, असा प्रत्यय झाला आहे, तो खरोखर धन्य होय. परंतु एवढा महान अनुभव असूनही, भगवान या स्थितीपुढे मान डोलवीत नाहीत. कारण यात मीपणा शाबूत आहे. देह मी हा अहंकार गेला, परंतु मी ब्रह्म हा अहंकार उत्पन्न झाला. विश्व हे देवाचे घर असे भक्त म्हणेल, परंतु हा माझे घर म्हणत आहे. विश्वरूपाने भगवंत नटला आहे असे भक्त म्हणेल, तर हा विश्वरूपाने मीच नटलो आहे असे म्हणणार. ज्ञान्याचे सहजोद्गार असेच असावयाचे. ते त्याच्या अनुभवाने खरेच असतात. शिवराम म्हणून एक ब्रह्मवेत्ते होऊन गेले. त्यांची एक वेदांतपर भूपाळी प्रसिद्ध आहे–

जगीं आपण भरला आपणामाजीं जग पाहे ।
तो जाणावा शिवरामाचा पूर्णानंदू आहे ॥

हें ज्ञान्याचे लक्षण आहे. गीतेमध्येहि ज्ञान्याचे वर्णन असेच आहे.

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥

सर्व भूतांत मीच असून माझ्यातच सर्व भूते आहेत हे ज्ञान्याचे समदर्शन तर सर्वत्र भगवद्भाव पहाणे हे भक्ताचे समदर्शन होय.

वाचकांचे अनुभव

आत्यंतिक निष्ठा व श्रद्धा यांच्या साहाय्याने माणूस संसारातील कठीण-तम प्रसंगातून निभावून जातो असे श्री. चंद्रकांत गणेश राजे व त्यांच्या पत्नी कळवितात. श्रीसाईनाथांच्या शिकवणी ' श्रद्धा व सबुरी ' ' अपना तकिया नहीं छोडना ' व सद्‌गुरु राममारुती महाराज व स्वामी विजयानंद यांच्यावरील त्यांची दृढ निष्ठा यामुळेच खडकावर आदळू पहाणारे आपल्या वैवाहिक जीवनाचे तारू योग्य मार्गास लागले असा त्यांचा दृढ विश्वास आहे. श्री. राजे पतिपत्नी यांची ईश्वरनिष्ठा व श्रीसद्गुरुंवरील श्रद्धा सदैव अविचलित राहो व त्यांचे पुढील जीवन कृतार्थाचे होवो हीच आमची प्रार्थना !

संन्यासी होऊन संसार करा !

लेखक :—द. शं. टिपणीस

(मागील अंकावरून पुढे चालू)

वर्ण ठरले की मग प्रत्येक वर्णाची त्याच्या गुणानुरूप काही कर्तव्ये असली पाहिजेत हे ओघानेच आले. ज्याचा ब्राह्मणवर्ण आहे त्यानें शम, दम, तप, शौच, क्षमा, प्रेम, ज्ञान विज्ञान यांच्याद्वारा विश्व व समाजसेवा करणे हे त्याचे प्रमुख कर्तव्य आहे. क्षत्रियवर्णाच्या मानवाने शौर्य, धृति, दक्षता, निर्भयपणा, दान याद्वारा सर्वभूतहितरत राहून विश्वभक्ति करणे हे त्याचे मुख्य कर्तव्य आहे. वैश्यवर्णाने कृषि, वाणिज्य यांच्या द्वारा विश्वसेवाभावाने कर्मे करणे हे त्याचे प्रमुख कर्तव्य आहे; व शूद्रवर्णाने मानवजातीची ईश्वरभावाने सेवा करून ज्ञान व संस्कृती वाढविणे हे त्याचे कर्तव्य आहे. सेवा म्हणजे गुलामगिरी नव्हे. आपण सर्व सेवेकरी. कोणी ऑफिसात, कोणी कारखान्यात, कोणी कोठे कोणी कोठे. घरीदारी सर्वत्र आपण सेवेकरी आहोत. एकमेकांनी एकमेकांची सेवा करीत जगायचे. मनुष्य कोणत्याही वर्णाचा असला तरी त्याने निरनिराळ्या साधनद्वारा मानवाचीच नव्हे तर प्राणिमात्राची सेवा करणे हे त्याचे कर्तव्य आहे. आपल्या गुणानुरूप जी सेवा आपण करू ती परमेश्वराची सेवा अशी भावना ठेवून केलेले आचरण म्हणजे स्ववर्णधर्माचरण. अर्जुन हे चुकवू पहात होता म्हणून मानवजातीचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या अर्जुनाला म्हणजे अप्रत्यक्ष सर्व मानवजातीला समजावून देण्यासाठी भगवान म्हणाला, "स्वधर्माचरण करा"

एवढेच सांगून कृष्ण थांबला नाही तर ते आचरण कसे करावे म्हणजे विश्वसेवेत, ईश्वरी सेवेत जमा होईल हेही त्याने सांगितले आहे. प्रत्येक कर्म कोणी करावे, कोठे करावे, कशा पद्धतीने करावे, हे मी अगोदरच ठरविलेले असते, असे कृष्ण म्हणतो. "अरे, अर्जुना तू भ्रमात आहेस. भीष्म, द्रोण आदी गुरुजनांना कसे मारू म्हणून हातपाय गाळतोस, पण वेड्या, भीष्मद्रोणादि वीर आधीच मेले आहेत. मीच मारले आहेत. तुला फक्त निमित्त व्हायचं. माझे कर्तृत्व स्वतःकडे घेतोस कशाला व पापपुण्याची भीति बाळगून हातपाय गाळून बसतोस कशाला ?" यात आपली कर्तव्ये करताना ती कोणत्या दृष्टीने करावीत हे कृष्णाने स्पष्ट केले आहे.

आपण जे करतो त्याचे खरे कर्ते आपण नाही. कर्मणि प्रयोगातील कर्ते आपण आहोत. साधन आहोत. कर्ता करविता निराळा आहे. या जाणिवेने केलेल्या कर्मामुळे पाप वा पुण्य लागण्याची भीति रहात नाही. न्यायालयाने फाशीची शिक्षा दिलेल्या गुन्हेगाराला फासावर चढविणारा अधिकारी कधी खुनी ठरला आहे काय? नाही. कारण त्याच्या प्रभूने (मालकाने) नेमून दिलेले कर्तव्य तो पार पाडीत असतो. तसेच आपल्या प्रभूने नेमून दिलेले कर्म आध्यात्मिक कायद्याप्रमाणे केले तर त्यात पाप काय लागणार नि पुण्य काय मिळणार? म्हणून " अर्जुना, पापपुण्याच्या भ्रामक कल्पना सोडून दे व माझ्या कार्याचे एक साधन म्हणून हो " हा अतिमोलाचा उपदेश आपण ध्यानी घेतला पाहिजे. आपण जे करतो ते कृष्णाने, प्रभूने वा विश्वशक्तीने आपणास नेमून दिलेले कार्य असते. या विश्वाचे संचालन करणारी विश्वशक्ति वा परमेश्वर म्हणून जो कुणी त्याची विश्व चालविण्याची, विश्वातील घडामोडी करण्याची जी काही योजना असेल ती कार्यान्वित करण्यास योग्य माणसे, प्राणी व साधने तो निर्माण करतो हे ओळखून व आपली बुद्धि, ज्ञान, सामर्थ्य ही खरोखरी त्याचीच आहेत आपली नव्हेत हे जाणून आपण प्रत्येक कर्म केले पाहिजे. अशा भावनेने जे जे कार्य आपण करू ते विश्वसेवेत रुजू होईल.

अशी भावना निर्माण होणे हे काही अगदीच सोपे नाही. कोणतेही कार्य आपण केले म्हणजे ते मी केले ही भावना आपल्या ठिकाणी प्रबल असते. मी, माझे, मला या गोष्टींचा त्याग केल्याशिवाय, संन्यास केल्याशिवाय वरील प्रकारे कोणतेही कार्य आपल्या हातून होणे शक्य नाही. अहं कर्तृत्वाचा त्याग करावा लागतो. स्वार्थाचा त्याग केला पाहिजे. हे माझे, ते माझे, असे म्हणावयास लावणारी सर्वत्र चिकटलेली ममता की जी आपल्या ठिकाणी मालकी हक्काची जाणीव निर्माण करते ती सोडून दिली पाहिजे. वास्तविक या सर्व विश्वाचा, त्यातील अणुरेणूंचा मालक परमेश्वर असता त्याचे हक्क आपणाकडे घेऊन मानव व्यवहार करतो. मग तो सदैव संकटाच्या व दुःखाच्या फेऱ्यांत फिरत राहिला तर त्यात काय नवल? नोकराने धन्याचे हक्क बळकावून व्यवहार केला तर तो काय त्याला फायदेशीर होईल? 'अहं' हा तोतया आहे. खरा मालक निराळा आहे. हा तोतया कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं अशा थाटाने परमेश्वराप्रमाणे जगात मिरवत असतो. परमेश्वराचे कर्तृत्व आपल्याकडे घेणारा हा तोतया. हा तोतया 'अहं' नाहीसाच केला पाहिजे. त्यानंतर मग मी परमेश्वराचे कार्य करतो ही वृत्ती निर्माण होईल. मी, मला, माझे ऐवजी तू (परमेश्वर) तुला तुझे असे झाले पाहिजे. मच्या बाराखडीची मान मोडून तू--तू--तू अशी तुतारी वाजवता आली पाहिजे. असं झालं तरच मग कोणतेही कर्म करण्यास लागणारी निष्काम वृत्ती निर्माण होईल.

परंतु स्ववर्णधर्माचरण व अहंभावनेचा अभाव एवढे असून काम भागणार नाही. 'अहं' समजा गेला तरी त्याचे जातभाई शिल्लक रहाण्याचा संभव आहे.

अग्नि पूर्ण विझविला पाहिजे. धुमसत ठेवून उपयोगी नाही. म्हणून 'अहं' चे जातभाई ममता, वासना, विकार आदी मंडळींनाही निरोप दिला पाहिजे. कर्ता करविता देव आहे असे आपण म्हणतो. हे खरे असेल तर हे म्हणणे सरळच आहे की कर्माचा जो कर्ता असेल त्याची मालकी कर्मफळावर असली पाहिजे. माळ्याने मशागत केली व झाडाला सुंदर फळे आली तरी त्यांवर मालकी माळ्याची नव्हे; तर मळ्याच्या मालकाची. या अफाट विश्वरूपी मळ्यात निर्माण होणाऱ्या यच्चयावत कर्मवृक्षांवर मालकी त्या परमेशाची. मग कर्माला येणाऱ्या फळांवरही त्याचीच मालकी. आपण मालकी स्थापून उगाच सुखदुःखाचे भागीदार व्हा कशाला ? कर्ता करविता परमेश्वर मग फलासकट कर्म त्यालाच अर्पण करावे हेच योग्य नव्हे काय ? गुरुजनांचा वध केला तर मला पाप लागेल ही अर्जुनाची भीति पाहून कृष्णाने त्याला हेच नाही का सांगितले ? अरे, तू कर्म करणारा नाहीसच. फक्त निमित्त आहेस. मग तुला कसले पाप लागणार ? मी कर्ता. फळे माझी, मला ती अर्पण करून टाक. मी पाहीन त्या पापपुण्याचे काय करायचे ते-तू उगाच का काळजी करीत बसतोस ? कृष्णार्पण असे म्हणतो,पण मलिद्याची मात्र आपण आशा धरतो. हे पाहून कृष्ण हसेल की नाही ? आपली नाहीतच मग फल म्हणून हे मिळावे ते मिळावे ही अपेक्षा ठेवणे योग्य होईल काय ? दुकानातील पेढे बर्फी पाहून तोंडाला पाणी सुटले तर चार पेढे उचलून काय तोंडात टाकावेत ? असे केले तर ती चोरी नाही का होणार? होईल. सर्वांस मान्य परमेश्वराच्या मालकीची फले. मात्र आम्ही बेधडक तोंडात टाकू पाहतो. ही चोरीच नव्हे तर काय ? परमेश्वराचा माल सर्वांच्या मालकीचा हे खरे; पण चोरून का घ्या ? योग्यता सिद्ध करा व खुशाल उचला. उचलण्याची सुद्धा जरूर लागणार नाही. परमेश्वर आपण होऊन तुमच्या खिशात टाकील. पण असे न केले तर मानव दुहेरी पापाचा धनी होतो. एक परमेश्वराला फळे अर्पण करण्याचा ढोंगीपणा केल्याचे व दुसरे त्याची फळे चोरल्याचे. वास्तव जे कर्म आपण करू त्यापासून अमुकच फळ मिळावे व ते आपणासच मिळावे अशी अपेक्षा आपण कर्म करताना ठेवू नये. यालाच निष्काम कर्मयोग म्हणतात. हे साधण्यासाठी लोभ गेला पाहिजे. तो गेला की त्याच्या मागोमाग वासना विकार गेलेच व मागोमाग कामक्रोधादी कृष्णाने सांगितलेली मालिका ही गेलीच. ही सर्व मंडळी आपल्याकडे पाठ फिरवितील असे आचरण करणे म्हणजे संन्यासी होणे होय.

लोभ, वासना, ममता यांच्या आहारी न जाता, स्वार्थाला वर्चस्व न देता, जे करतो ते परमेश्वराचे कार्य करतो या भावनेने निष्काम कर्मयोग आचरून व फलासह सर्व कर्मे कृष्णार्पण करून सर्वभूतहितरत राहून स्ववर्णाश्रमधर्माचरण करणे म्हणजे संन्यासी होऊन ससार करणे होय. असा संसार देवाचा-कृष्णाचा, त्याचा. मग काळजी त्याला. आपण कां चिंताग्रस्त व्हावे व तळमळावे ? भगवद्गीतेत कृष्णाने दिलेल्या आश्वासनावर खरी निष्ठा ठेवून पुढे पुढे चालत रहावे हे योग्य नव्हे काय ?

शिरडी वृत्त

(जून व जुलै १९७१)

पावसाळा सुरू झाल्यामुळे या महिन्यात बाहेरगावाहून आलेल्य दर्शनेच्छू भक्तांची संख्या मागील महिन्यापेक्षा कमी होती.

तथापी याही काळात बाहेर गावाहून कलावन्त, नकलाकार, भजनी मंडळी येऊन त्यांनी आपले कार्यक्रम श्रीच्या समाधीपुढे सादर केले. संस्थानचे कीर्तनकार श्री. ग. वि. जोशी व सौ. कमलाबाई शा. म्हैसपूरकर यांची सुश्राव्य कीर्तने झालीत.

जुलै ८ ते १० दरसालप्रमाणे गुरुपौर्णिमा उत्सव साजरा करण्यात आला व जुलै ३० ला कर्मचारी निवासाचे उद्घाटन, साईनाथ बालोद्यानाचे उद्घाटन व साईनाथ विद्यालयाचा कोनशीलान्यास हे कार्यक्रम झाले. यांची हकीकत अलाहिदा दिली आहे.

दि. ३० जुलै १९७१ ला श्रीसाईबाबा फाउंडेशनच्या विश्वस्त मंडळाची बैठक शिरडी येथे झाली, त्या निमित्ताने फाउंडेशनचे विश्वस्त माननीय भारदे, वानखेडे, सावंत, दलाल व गोडसे हे शिरडीस आले होते. याशिवाय श्री. देव, महसूल विभागीय आयुक्त पुणे, श्री. निंबाळकर, मंत्री महाराष्ट्र राज्य व डॉ. आपटे, कुलगुरु, पुणे विद्यापीठ यांनीही शिरडीस या कालात भेट दिली व श्रीच्या समाधीचे दर्शन घेतले.

गुरुपौर्णिमा उत्सव :

दरसालप्रमाणे यंदाही श्रीगुरुपौर्णिमा उत्सव शिरडी येथे दिनांक ८, ९ व १० जुलै रोजी गुरुभक्तांनी मोठ्या थाटाने साजरा केला. यंदाची गुरुपौर्णिमा गुरुवारी असल्यामुळे तिला आणखी आगळे महत्त्व आले होते.

उत्सवासाठी निरनिराळ्या भागातून अजमासे हजार भक्त आले होते.

उत्सवाच्या पहिल्या दिवशी पहाटे ६ वाजता श्रीच्या पोथीची मिरवणूक मंदिरातून गुरुपादुकावरून द्वारकामाईपर्यंत काढण्यात आली.

द्वारकामाईत श्रीसाईसच्चरित्राचे पारायण भक्तांनी केले. दुपारी ४ ते ६ कीर्तन व रात्री गारुड, भारुड श्रीच्या पालखीची मिरवणूक हे कार्यक्रम झाले.

गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी पहाटे ६ वाजता पोथी मिरवणुकीने द्वारकामाईतून मंदिरात आणली. नंतर गुरुमूर्तीस मंगलस्नान घालण्यात येऊन नंतर मूर्तींच्या सामुदायिक पूजेचा कार्यक्रम झाला. दरसालप्रमाणे अभिषेक, मध्यान्ह आरती, तीर्थप्रसादाचे कार्यक्रम झाले.

दुपारी ४ ते ६ पर्यंत ह. भ. प. श्री जोशी यांचे साईचरित्रावर कीर्तन झाले.

रात्री श्रीचा रथ गावात मिरविला.

तसेच मंदिरात रात्री ११ ते दुसरे दिवसाच्या पहाटेच्या पाच वाजेपर्यंत कलाकारांच्या हजेऱ्या, गायन, भजन, सनईवादन, तबलावादन वगैरे कार्यक्रम झाले.

दिनांक १० जुलै १९७१ रोजी ह. भ. प. श्री. जोशी यांचे गोपाळकाला कीर्तन, दहीहंडी, फुगडी वगैरे कार्यक्रम होऊन उत्सवाचा समारोप झाला.

उत्सवाच्या काळात बाहेर गावाहून आलेल्या भक्तांची कोणत्याही प्रकारची गैरसोय होऊ नये म्हणून संस्थानच्या सेवकवर्गाने अतिशय परिश्रम केले. यथायोग्य पोलीस बंदोबस्तामुळे उत्सवाच्या काळात गावातही कोणत्याही प्रकारचे अपप्रकार झाले नाहीत.

‘ कर्मचारी निवासस्थान ’ उद्घाटन समारंभ :

दिनांक ३० जुलै १९७१ रोजी शिरडी येथे ‘ कर्मचारी निवासस्थान ’ या इमारतीची वास्तुशांती व इमरतीचा उद्घाटन समारंभ माननीय बाळासाहेब भारदे, सभापती, महाराष्ट्रराज्य विधानसभा यांच्या अध्यक्षतेखाली सुव्यवस्थित रीतीने जवळ जवळ हजार प्रेक्षकांच्या उपस्थितीत पार पडला. धर्मदाय आयुक्त श्री. गोडसे, श्री. कौंडिण्य, प्रिन्सिपाल संगमनेर कॉलेज, श्री. वाळिंबे, श्री डावरे, सेक्रेटरी अहमदनगर एजुकेशन सोसायटी, श्री. काळे अध्यक्ष जिल्हा परिषद अहमदनगर वगैरे अनेक माननीय लोक उपस्थित होते.

कार्यक्रमास सुरुवात इमारतीच्या वास्तुशांतीने झाली. वास्तुशांतीनंतर इमारतीचे उद्‌घाटन माननीय शेषराव वानखेडे यांच्या हस्ते करण्यात आले. कर्मचारी निवासाच्या उद्‌घाटना बरोबरच ' साईनाथ बालोद्याना ' चे उद्‌घाटन करण्यात आले व साईनाथ विद्यालयाच्या इमारतीची कोनशीला माननीय उद्‌घाटकांच्या हस्ते घालण्यात आली.

शिरडी संस्थानचे रीसीव्हर श्री. पाठक यांनी उपस्थितांचे यथोचित स्वागत करताना १९२२ मध्ये डिस्ट्रिक्ट कोर्ट अहमदनगर याच्या अनुमतीने प्रस्थापित झालेले श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान करीत असलेल्या कार्याचा आढावा घेतला व कर्मचारी निवासाच्या निर्मितीचा इतिहास थोडक्यात निवेदन केला. श्री. पाठक यांनी आशा प्रदर्शित केली की उद्‌घाटन होत असलेल्या इमारतीत संस्थानचे जे कर्मचारी रहातील ते वसुधैवकुटुंबकम् वृत्तीने, एकोप्याने व सुखासमाधानाने रहातील.

धर्मदाय आयुक्त श्री. गोडसे यांनी उपस्थितांस श्रीसाईबाबांच्या कार्याची आठवण करून दिली व सामान्य जनांच्या उद्‌धाराचे कार्य शिरडी संस्थान चालवीत असल्याबद्दल संस्थानला त्यांनी धन्यवाद दिले.

श्री. शेषराव वानखेडे यांनी आपल्या भाषणात सर्वधर्मसमन्वयाची आज आपणांस अत्यंत अवश्यकता आहे हे सांगितले व शिरडी संस्थान हे कार्य तत्परतेने करीत असल्याचा त्यांनी उल्लेख केला.

अध्यक्षांनी माणसास आपल्या जीवनात श्रद्धेची कशी गरज असते व श्रद्धाहीन पुरुषास परमेश्वर प्राप्ती का होऊ शकत नाही हे विशद केले व आज साईभक्त व त्यांच्या दातृत्वावर चालत असलेले श्रीसाईबाबा संस्थान शिरडी जे काही कार्य करीत आहे ते केवळ त्यांच्या ठिकाणी असलेल्या आत्यंतिक श्रद्धेमुळेच होय हे सांगितले.

अध्यक्षांच्या भाषणानंतर राष्ट्रगीत होऊन हा कार्यक्रम संपला.

श्रद्धांजली

कालाय तस्मै नमः

नाशिकच्या हं. प्रा. ठा. कॉलेजमधील निवृत्त प्राध्यापक, मराठीचे व्यासंगी व चिकित्सक साहित्यक, मर्मग्राही टीकाकार, मराठीत एककाळ अत्यंत गाजलेल्या 'रत्नाकर' मासिकाचे भूतपूर्व संपादक, वडील ज्ञानप्रकाशचे बापूजी मार्तंड आंबेकर व त्यांचे परमस्नेही मराठीचे आद्य कांदबरीकार हरी नारायण आपटे यांच्यापासून घेतलेल्या नेमस्त आचारविचारांचे प्रत्यक्ष द्योतक, अत्यंत सच्छील प्रवृत्तीचे प्रसिद्धि पराङ्मुख असलेले श्री. विष्णु बापूजी आंबेकर यांस काळानें दिनांक २२ ऑगस्ट रोजी हृदयविकाराचे निमित्त करून आपणांतून उचलून नेऊन आमच्यावर एकप्रकारे सूड उगवला आहे! कारण गेल्या काही दिवसांपासून इंग्रजी व मराठी वाङ्मयाचा सखोल अभ्यास असलेल्या या सदाचारसंपन्न व स्वतंत्रवृत्तीच्या लेखकाच्या लेखनाचा लाभ 'श्रीसाईलीले'च्या वाचकांस मिळावा या बाबतीत आम्ही प्रयत्नशील होतो, आणि आमच्या प्रयत्नांस यश येण्याची खात्री वाटू लागली असताना यमराजाने दौड मारून आंबेकरांना आपणाकडे ओढून नेले!

श्री. आंबेकर बहुप्रसव लेखक नसल्यामुळे व अध्यापनाच्या कामास त्यांनी आपले सर्वस्व वाहून दिलेले असल्यामुळे त्यांची ग्रंथसंपदा तशी फारशी नाही. तथापि त्यांनी 'काळे ढग' लिहून कादंबरीक्षेत्रातील, 'अक्काचा मृत्यू' या गोष्टीने लघुकथालेखन क्षेत्रातील, ज्ञानप्रकाशातील 'तरंग व तुषार' या सदराखालील लेखांनी विविधरंजकतेच्या क्षेत्रातील आपले कौशल्य मराठी वाचकांच्या निदर्शनास आणून दिलेले आहे. 'परामर्ष' या पुस्तकातील त्यांच्या टीका-लेखांनी त्यांनी आपले टीका कौशल्य प्रकट केले आहे व आपण केवळ टीकाकार नसून भाष्यकार असल्याचेही मर्मज्ञ रसग्राही वाचकांस पटवून दिले आहे.

सेवानिवृत्तीनंतर उत्तम गुणवत्तेच्या मराठीतील टीकावाङ्मयात आंबेकरांकडून अत्यंत मोलाची भर पडली असती, व मराठीच्या अध्ययन व अध्यापनाचे कामी कोणकोणत्या अडचणी येतात व त्यांचे निराकारण करण्यासाठी काय केले पाहिजे याबद्दलही आपणांस योग्य व मूलग्राही मार्गदर्शन झाले असते. परंतु परमेश्वरास ते मान्य नव्हते !

श्रीयुत आंबेकरांच्या अवचित झालेल्या या निधनाने त्यांच्या कुटुंबीयांच्या बरोबर 'श्रीसाईलीला' व तिचे वाचक यांची फार मोठी हानी झाली आहे. त्यांच्या कुटुंबीयांच्या दुःखात आम्हीही सहभागी आहोत !

स्वामी सहजानंद भारती :

अहमदनगर जिल्ह्याचे नेते व एक समाजसेवक स्वामी सहजानंद भारती यांचे दिनांक १४-८-१९७१ रोजी निधन झाल्याने अहमदनगर जिल्ह्यांतील जनतेची फार हानी झाली आहे. मृत्युसमयी स्वामीजींचे वय ८२ वर्षांचे असले तरी अगदी अलिकडेपर्यंत जिल्ह्यांतील राजकीय व सामाजिक कार्यकर्त्यांना ते योग्य असे मार्गदर्शन करीत असत. अहमदनगर जिल्ह्याचा गेल्या पस्तीस चाळीस वर्षांत जो विकास झाला आहे त्यास स्वामीजींचा हात लागलेला आहे. परंतु स्वामीजींचा पिंड राजकारणी पुरुषाचा नव्हता. तो संताचा होता. म्हणूनच त्यांनी श्रीरामपूरजवळील नडरगावी श्रीगोदावरी-आश्रम स्थापन केला होता व तोच आश्रम आपल्या कार्याचे केंद्र केला होता. स्वामीजींच्या पश्चात त्यांचा शिष्यवृंद व भक्तगण हा आश्रम योग्य रीतीने चालू ठेवून स्वामीजींच्या कार्याचे चिरंतन स्मारक करतील अशी आम्हांस आशा आहे.

कृतार्थ जीवनः

पुरुषार्थाच्या ऑगस्ट १९७१ च्या अंकात 'माझे यशस्वी जीवन' हा आत्मचरित्रपर लेख लिहून पंडित महादेवशास्त्री दिवेकर यांनी आपल्या इहलोकांतील आपल्या व्यापाची जणु काय निरवानिरवच केली ! कारण हा लेख लोकांच्या वाचनात येतो न येतो तोच दिनांक ८ ऑगस्ट १९७१ रोजी पंडितजींनी इहलोकातील आपले वास्तव्य सोलापूर मुक्कामी संपविल्याची वार्ता त्यांस वर्तमानपत्रांतून वाचावयास मिळाली. त्र्यायशी वर्षांच्या वास्तव्यानंतर पंडितजींनी केलेले निर्याण अकाली झालेले आहे असे म्हणता येणार

नाही व साठ वर्षाहून अधिक काळाच्या सततच्या सेवेनंतर पंडितजींना विश्रांतीचा व त्याहीपेक्षा परमेश्वरपदप्राप्तीचा हक्क प्राप्त झाला होता व तो त्यांनी बजावला याबद्दल कोणाची तक्रार असावयाचे कारण नाही. परंतु स्वार्थी मनोवृत्तीने पीडलेल्या व 'किं कर्म किमकर्म' या संमोहात सांपडलेल्या बहुजनसमाजाच्या दृष्टीने पंडितजींच्या जीवनज्योतीचे सक्रिय सहाय्यक व मार्गदर्शक अतःपर मिळणार नाहीत ही अत्यंत मोठी हानी झाली आहे. आजच्या परिस्थितीत पंडितजीसारखे निष्ठावन्त संत व सक्रिय समाजसुधारक आपणात जितके असतील व जितका दीर्घकाल आपणात ते राहतील तितके हवेच आहेत.

एका मध्यमवर्गीय पण त्या काळी सुखवस्तु असलेल्या उगार खुर्द येथील कुलीन कुटुंबात शास्त्रीबुवांचा जन्म झाला, उगार खुर्द व सांगली येथील शाळांतून त्यांचे प्राथमिक शिक्षण व बेळगावास ते इंग्रजी शिक्षण घेत असतानाच १९०६ सालची स्वातंत्र्याची चळवळ जोरात उसळली व तिने शास्त्रीबुवांच्या जीवनक्रमास वेगळे वळण लावले. चाकोरीतील शालेय इंग्रजी शिक्षणापासून ते वंचित झाले. तेव्हा त्यांनी वै. वा. जोग महाराज यांचे शिष्यत्व पत्करून ज्ञानेश्वरी व विचारसागररहस्य यांचा अभ्यास केला. नंतर गुरुवर्य नारायणशास्त्री मराठे (केवलानंदस्वामी महाराज) यांच्याकडे वेदान्त व धर्मशास्त्र यांचें अध्ययन केले. अध्ययन संपल्यानंतर आपल्या गुरूंच्या संस्थेचे म्हणजे प्राज्ञपाठशाळा, वाई, हिचे सतत दहा वर्षे (१९१६ ते १९२६) विनावेतन कार्य केले. प्राज्ञपाठशाळेचे काम सोडल्यानंतर ते मिरज येथे स्थायिक झाले व अखेरपर्यंत आपले कायमचे वास्तव्य त्यांनी तेथेच ठेवले. वयाच्या अडतिसाव्या वर्षी गृहस्थाश्रम स्वीकारला व तो यथोचित पाळला. दोन वर्षांपूर्वीच त्यांच्या पत्नी त्रेचाळिस वर्षे उत्तम गृहिणीधर्म पाळून दिवंगत झाल्या.

प्राज्ञपाठशाळेचें काम सोडल्यानंतर महादेवशास्त्रीबुवांनी अनेक सामाजिक संस्था स्थापून आपणातील अनेक सामाजिक प्रश्नांना चालना दिली. लोणावळ्याच्या धर्मनिर्णय मंडळाच्या स्थापनेत, तसेच हिंदुधर्म परिषद, हिंदुसभा वगैरे संस्थांच्या कार्यांत ते हिरीरीने भाग घेत. अखिल हिंदूंना

वेदाधिकार द्यावा, उपनयन संस्कार सर्वांचा करावा, जन्म-जात उच्चनीचता व अस्पृश्यता मुळींच मानू नये, पोटजातींचे एकीकरण, विधवावपनाची अनिष्ट रूढी नाहीशी व्हावी, विधवा पुनर्विवाहास हरकत असू नये अशा तऱ्हेचे विचार आपल्या प्रवचनद्वारा व ग्रंथद्वारा समाजात प्रसृत केले. ' बुवाशाही विध्वंसक संघ ' नावाची संस्था काढून दांभिक बुवाबाजीवर जोरदार हल्ला केला. धर्मशास्त्रमंथन, नवा हिंदुधर्म, गीताप्रदीप, आर्यसंस्कृती, हिंदुसमाज समर्थ कसा होईल ? विद्यार्थी धर्म इत्यादी अनेक विचारपरिप्लुत ग्रंथ त्यांनी लिहिले.

शास्त्रीबुवांची हिंदुधर्म व वेदांतांतील अद्वैताचे तत्त्वज्ञान यावर नितान्त श्रद्धा होती, म्हणून त्यांनी ' माझे यशस्वी जीवन ' या लेखाच्या शेवटी जी प्रार्थना केली ती अशी होती की:— " भारताचे भूषण जे अद्वैत तत्त्वज्ञान, वेदामध्ये ज्याचा ' एकमेवाद्वितीयं ' असा उल्लेख आहे, ज्याची तेजस्वी परंपरा वैदिक ऋषी, शंकराचार्यादि आचार्य व ज्ञानेश्वरादीनीं चालविली, विवेकानंदानी जिला सुप्रतिष्ठित केली, त्या अद्वैत तत्त्वज्ञानाचा प्रभाव पडो, सर्वत्र एकच एक आत्मा हा साक्षात्कार सर्वांना होवो, व सुख, शांती, समृद्धी नांदो "

आपणही शास्त्रीबुवांच्या या प्रार्थनेत सहभागी होऊन त्यांना श्रद्धांजली वाहू या, व त्यांच्या कुटुंबीयांचा दुःखाचा भार हलका करावयाचा प्रयत्न करूं या !

हिमालयाची यात्रा

लेखकः श्री. **ग. नी. पुरंदरे**

प्रास्ताविकः

सन १९६८ च्या मे महिन्यामध्ये व्यावसायिक कामानिमित्त दिल्ली येथे जाण्याची संधी मिळाली. त्यावेळी येथील कोर्टेही उन्हाळ्याच्या सुटी-निमित्ताने बंद असल्यामुळे या संधीचा फायदा घेऊन दिल्ली तर पहावीच, परंतु त्याबरोबर हिमालयदर्शन व हृषीकेश, बदरीनाथ व हरिद्वार यांची जमल्यास यात्रा करावी असे मनात योजले. परमेश्वरकृपेने मनातील योजना सफल झाली, व २५ मे ते २ जूनच्या काळात वरील तिन्हीहि क्षेत्रांची यात्रा सपत्नीक घडली. त्याचा वृत्तांत श्रीसाईलीलेच्या वाचकांस आवडेल म्हणून थोडक्यात सादर करीत आहे.

हिमालय आमचा नगाधिराज, सदैव वनश्रींनी नटलेला, हिमाच्छादित शिखरांनी, खोल दऱ्यांनी, खोऱ्यांनी व पवित्र देवता व प्रवाहिनींनी भरलेला. त्याचे आकर्षण आम्हा भारतीयांना आहेच, परंतु पाश्चिमात्यांनाही कमी नाही. हृषीकेश, बदरीनाथ व हरिद्वार ही हिमालयातील पुरातन कालापासून अत्यंत निसर्गरमणीय स्थाने; त्यांचा प्रवासही अन्यत्र न येणाऱ्या अनुभवांनी भरलेला. त्यामुळे हिमालयातील या यात्रेचे वर्णन भाविक जनांस आवडेलच, पण अन्य निसर्गप्रेमी लोकांसही आल्हाददायक होईल यांत शंका नाही. आम्हा उभयतांस या यात्रेने जो आनंद झाला तो उदात्त व अभूतपूर्व होता; व अशा प्रकारच्या आनंदात सर्वांनी सहभागी व्हावे या इच्छेने प्रेरित होऊन यात्रेच्या या वर्णनाचा खटाटोप करण्यात आला आहे.

यात्रेचा तपशील :

या यात्रेस सुरुवात दिनांक २५ मे रोजी सकाळी दिल्लीहून हृषी-केशला जाणाऱ्या बसमध्ये स्थानापन्न झाल्यापासून झाली व तिची सांगता २ जूनला दुपारी दोन वाजता दिल्ली येथे परत आल्याने झाली. दरम्यानच्या काळातील कार्यक्रम खालीलप्रमाणे झाला:

२६–५–६८ हृषीकेश दर्शन.

२७–५–६८ पहाटे ५ वाजता बदरीनाथ येथे जाण्यासाठी प्रयाण, रस्त्यात मेलहा, कीर्तिनगर, श्रीनगर, कर्णप्रयाग, देवप्रयाग, नंदप्रयाग, व चमोली दर्शन आणि रात्री पिप्पलकोटी येथे मुक्काम.

२८–५–६८ पहाटे ५ वाजता पुढील प्रवासास सुरुवात; जोशी पांडुकेश्वर व हनुमानचट्टी दर्शन; सकाळीं ११ वाजता बदरीनाथ येथे आगमन, आल्याबरोबर बदरीनाथाचे धावते दर्शन व नंतर बदरीनाथ व आसपासच्या देवालयांचे व स्थळांचे दर्शन.

२९–५–६८ सकाळी ११ वाजता परतीच्या प्रवासास सुरुवात; रात्री कर्णप्रयागला मुक्काम.

३०–५–६८ दुपारी ३ वाजता हृषीकेश (मुनि के रेति) येथे आगमन.

३१–५–६८ हृषीकेशहून हरिद्वारला प्रयाण; हरिद्वारयात्रा व दर्शन.

१–६–६८ सप्तसरोवर दर्शन, व स्वामी श्रीराम यांची भेट.

२–६–६८ सकाळी हरिद्वारहून दिल्लीस जाण्यासाठी बसने प्रयाण.

यात्रेचा मार्ग :

पुढील वर्णन वाचकांना सहजपणे समजावे म्हणून हरिद्वार ते बदरीनाथ दरम्यान लागणाऱ्या स्थळांची नांवे, प्रत्येकाचे मोटारमार्गाने मागील स्थळापासूनचे अंतर व त्यांची समुद्र सपाटीपासूनची उंची खालील तक्त्यात देत आहे.

तक्ता

मार्गातील स्थळाचे नांव	अंतर–किलोमीटरमध्ये	समुद्र सपाटीपासूनची उंची—अजमासे मीटरमध्ये
हरिद्वार	०	३०५
हृषीकेश	२६	३३५
देवप्रयाग	७४	५१८
कीर्तिनगर	३२	६१०
श्रीनगर	५	५१८
रुद्रप्रयाग	२९	६१०
कर्णप्रयाग	३२	७०१
नंदप्रयाग	१६	९१५
चमोली	१६	९६०
पिप्पलकोटी	१९	१५२४
जोशीमठ	२९	२०८१
बदरीनाथ	४३	३७७५

हृषीकेश:

यात्रेची सुरुवात दिनांक २६ मे १९६८ रोजी झाली. त्या दिवशी दिल्ली येथील नव्याजुन्या स्नेहांच्या पाहुणचारानंतर सकाळी साडेदहा वाजता दिल्लीहून हृषीकेशला जाणारी बस धावत पळत गाठून आम्ही उभयतांनी यात्रेचे प्रस्थान मांडले. बसने दिल्ली सोडल्यानंतर रेल्वेच्या मोठ्या पुलावरून बस जाताना भाविक उतारूंनी यमुना नदीत फुले टाकली. पुढे मोदीनगर लागले. दुपारी तीन वाजता आमची बस रुडकीला आली. रुडकीचे इंजिनिअरिंग कॉलेज पूर्वीपासून प्रसिद्ध आहे. आता तेथे विश्वविद्यालय झालेले आहे. कॉलेजच्या इमारती, प्रयोगशाळा, विद्यार्थ्यांची वसतिगृहे, प्राध्यापकांची निवासस्थाने ह्यांनी रुडकीनगर गजबजून गेलेले आहे. परिसरात वृक्षराजी थंडावा निर्माण करीत होती. येथून हिमालय दर्शनास सुरुवात झाली. दिल्लीस हिमालय लांब होता. टरबुजे खरबुजे जाऊन लीची नांवाची पहाडी लहानशी फळे दिसू लागली. रुडकीपासून हरिद्वारपर्यंत झाडी चांगलीच होती, पण झाडे जंगली नव्हती. एखाद्या बगीच्या सारखी दिसत होती. एखाद्या उपवनासारखी ती झाडी वाटायची. त्या झाडीत मधून मधून वस्तीहि दिसत होती. झाडीत पुष्कळशी फुलझाडेहि होती. हवा सुगंधयुक्त व शुद्ध होती. उन्हाळा सोडला तर बाकीच्या ऋतूंत ह्या भागातील वनश्री खरोखरीच फार मनोहर असते. हरिद्वारजवळ आमची बस सुमारे ५ वाजता आली. तेथून गावात न जाता हृषीकेशची बसची तिकिटे काढली. पाऊण एक तासात बस हृषीकेशला पोहोचली. तेथील श्रीविठ्ठलाश्रमात आम्ही उतरलो. हृषीकेश हे लहान शहरच आहे. बसस्टँडपासून पुढे जागोजागी धर्मशाळा व आश्रम आहेत. बसस्टँडपासून केलेल्या टांगेवाल्याने मुनी–की–रेती येथे आणून सोडले. येथेच नावेने गंगानदी ओलांडल्यावर पलीकडे परमार्थनिकेतन, स्वर्गाश्रम, वगैरे भव्य व सुंदर आश्रम, धर्मशाळा आहेत. विठ्ठलाश्रम, मुनी–की–रेतीच्या पलीकडच्या टेकडीवर आहे, ती टेकडी आम्ही चढावयास सुरुवात केली. पायऱ्यांचा चांगला रस्ता केलेला आहे. साधारण १५ मिनिटे चढल्यावर व चालल्यावर आश्रमाचे आवार लागते. तेथे आश्रमाचे व्यवस्थापक स्वामीजी आम्हांस भेटले. त्यांना आम्ही आमची ओळख करून दिली. त्यांनी आमचे मोठ्या आदराने व अंतःकरणपूर्वक स्वागत केले, उतरावयास खोली दिली. सामान-सुमान ठेवल्यावर आम्ही पुढच्या उद्योगास लागलो.

हा आश्रम एका टेकडीवर आहे. सुमारे तीन–एकशे पायऱ्या चढावयास लागतात. खाली रस्त्यावर ‘ विठ्ठलाश्रम ’ म्हणून मोठी पाटी आहे. रस्ता हमरस्ता असून तोच पुढे लक्ष्मण–झूला व तेथून बद्रीनाथकडे जातो. आश्रमाचे क्षेत्रफळ पांच सहा एकर असावे. टेकडीवर एक सपाट भाग आहे व तेथेही आश्रम वसविलेला आहे. मुख्य वास्तु ‘ विठ्ठल मंदिर ’ ही होय. मंदिरातील मूर्ति श्रीविठ्ठलाची. त्याची प्रतिष्ठापना नुकतीच झालेली असून बांधकाम अजून चालू आहे. विठ्ठल–रखुमाईच्या मूर्ती पंढरपुरच्या मूर्तींच्या धर्तीवर तयार केलेल्या आहेत. मंदिराचे आवार, सभामंडप, भव्य असून वरती एक मजला व गच्ची आहे. मंदिराचा दगड ताशीव पांढरा व गुलाबी रंगाचा आहे. मंदिराच्या भोवती आश्रमाची जागा आहे. आश्रमाची मुख्य जागा मध्यभागी आहे. तीन चार लहान खोल्या, जेवायला, बसावयाला सोपे, कडेला स्वयंपाकघर, मोरी वगैरे; आश्रमाच्या परिसरात मधून मधून विखुरलेली ३–४ खोल्यांची कुटीरे. मुंबईच्या भाषेत सांगायचे, म्हणजे ब्लॉकस्. ही कुटीरे आश्रमाला मिळालेल्या देणग्यांतून बांधलेली आहेत. एखाद्या कुटुंबाला उतरावयास एक कुटीर पुरेसे आहे. प्रत्येक कुटीरात पाण्याचा नळ, मोरी व बाहेर ओटी अशी व्यवस्था आहे. बाकीच्या मोकळ्या जागेत कुटीरासभोवती बागबगीचा, फुलझाडे, कुंड्या, लतागृहे वगैरे आहेत. आश्रमाभोवतालच्या मोकळ्या जागेत आश्रमवासी लोक भाजीपाला लावतात. थोडेसे गव्हाचे पीक सुद्धा काढतात. सध्या तर वर्षाचा बटाटा आश्रमातल्या जमिनीतच निघतो. आश्रमात घंटा वाजल्यावर दुपारी १२ चे सुमारास जेवण असा प्रघात आहे. जेवण साधेच असते. त्या जेवणात फुलके, भाजी (ती बहुतेक बटाट्याची) डाळ किंवा आमटी, भात, चटणी, लोणचे, कधी कधी ताक. दूध बेताचेच. तिसऱ्या प्रहरी चहा व रात्री ८ चे सुमारास जेवण. ते दुपारच्या जेवणा सारखेच. प्रत्येकाने आपली ताटवाटी घासून ठेवावयाची. स्वयंपाक वगैरे आश्रमातील लोकच करतात. फक्त चपात्या करणारा मनुष्य स्वतंत्र असतो. आश्रमातील नेहमीची माणसे म्हणजे स्वामीजी व त्यांच्या बरोबर देखरेख व इतर कामे करण्यासाठी कायम राहणारी ५।६ इतर माणसे. बाकीचे बहुतेक यात्रेकरू, बदरीकेदारचे असतात. फक्त उन्हाळ्याच्या सुट्टीत येणारे व तीनचार दिवस उतरून जाणारे. [अपूर्ण]

श्रीसाईबाबाचरित्र (हिंदी)

अनुवादक – श्री. **श्री. ना. हुद्दार**

अध्याय ३२ वाँ (क्रमशः)

क्यों कि धनिक नम्र होता । दुष्टों को अवसार प्राप्त ।
अतः दुष्टोंसे कठोरता । धारण करना अवश्य ॥ ६९ ॥

साधु संत सज्जन । इनका रखना मान ।
नत हो कांजीसमान । उनके साथ सर्वथा ॥ ७० ॥

संपत्ति दोपहरकी छाया । यह न भुल जाया ।
धनमद अंग न धारया । न छलना किसे व्यर्थ ॥ ७१ ॥

अपनी प्राप्ति देख नाना । दान धर्म करते रहना ।
कर्ज नहीं निकालना । फजुल खर्च करने ॥ ७२ ॥

प्रपंच रहा अशाश्वत । परि वह प्रारब्ध सत ।
इसे चलाने हेत । धन होना जरूरी ॥ ७३ ॥

शरीरमें अववश्यकता । पित्तकी रहे तत्वता ।
वैसी प्रपंचमे आवश्यकता । धनकी रहती ॥ ७४ ॥

आवश्यक वस्तु धन । पर उसीमें न हो मग्न ।
नहीं रहना कृपण । उदार बुद्धि रहे ॥ ७५ ॥

पर फजुलकी उदारता । नहीं कामकी सर्वथा ।
द्रव्यनिधि नष्ट होता । कोई नहीं पूछता ॥ ७६ ॥

उदारता एवं खर्चीलापण । दोनोंका समन्वय करन ।
करते दोनोंका मिलन । अनर्थ हो ॥ ७७ ॥

द्रव्यदानमें पात्रता । देखनेकी आवश्यकता ।
इसका विचार तत्वता । करते हाथ ढीला हो ॥ ७८ ॥

अनाथ लंगडा रुग्ण । अनाथ बालक जान ।
जनहितके कार्यकारण । द्रव्यदान योग्य ॥ ७९ ॥

वैसे ही योग्य विद्वान । देख करे भलावण ।
अनाथ स्त्री प्रसवन । यथा शक्य मदद देवें ॥ ८० ॥

अन्नदानके प्रकार तीन । विशेष नित्य कर्मकारण ।
विशेष जो अन्नदान । कब करते ॥ ८१ ॥

घरमें संपत्ति बहु होते । काल अनुकूल रहते ।
सदिच्छा प्रेरणा होते । सहस्र भोजन करे ॥ ८२ ॥

यहा उंच नीच अभेद । चारों वर्ण श्रेष्ठ होत ।
सुष्ट दुष्ट जन समस्त । अन्नदानार्थ पात्र ॥ ८३ ॥

भंडाराया प्रयोजन । इसी प्रकारका जान ।
पर कर्ज निकाल न करन । कभीभी यह ॥ ८४ ॥

नित्य अन्नदानार्थ । कौन योग्य हो कथत ।
पथिक तपी संन्यस्त । तडी तापडी जो क्षुधित ॥ ८५ ॥

मांग कर कोरा अन्न । जो करत विद्यार्जन ।
मधुकरियोंको अन्न । नित्य देवें ॥ ८६ ॥

लग्न मुंज ऋतुशमन । त्योहार व्रतोद्यापन ।
ऐसे अवसरोंका अन्न । कार्यकारण रूप जाने ॥ ८७ ॥

कार्यकारणके अवसर । इष्ट मित्रों को निमंत्रित कर ।
आप्त सखा सोयर । सादर अन्नदान ॥ ८८ ॥

ये अन्नदान के प्रकार । तुझे कथित साचार ।
योग्यायोग्य विचार- । भी कथन किया ॥ ८९ ॥

वस्त्र दानकी यही मति । नही भूलता कल्पांती ।
अपनी जो हो शक्ति । परपीडा निवारे ॥ ९० ॥

हाथमें रहते सत्ता । दुरुपयोग न हो कदा ।
न्यायासन पे बैठता । रिश्वत न लेवें ॥ ९१ ॥

जिस कार्य का दायित्व । अपने पर रहत ।
वह करना समुचित । कर्तव्य मानकर ॥ ९२ ॥

वास्तव छोड झकपक । नहीं करना पोषाक ।
अहंताकी रख झांक । गर्व न करना ॥ ९३ ॥

नहीं होते कोई कारण । नहीं करना अपमान ।
शठदुष्टकी पहचान । अंतरमें हो ॥ ९४ ॥

दासदासी कन्या सुत । देह प्रारब्धसे हो प्राप्त ।
व्यवहार उनके साथ । प्रेमपूर्वक हो ॥ ९५ ॥

दारासुत कन्या स्वजन । अपने अपने कथन ।
न धरता अभिमान । जन्ममृत्युकारण संबंध हो ॥ ९६ ॥

यह सब देह प्रारब्ध । अंतमें यहीं रह जात ।
कुछभी साथ नहीं आत । आखरी समय ॥ ९७ ॥

इन सबका महत्व । इसी जन्ममें सीमित ।
पूर्वजन्मके निश्चित । गणगोत अब कहां ॥ ९८ ॥

वह पूर्वजन्ममें समाप्त । वासना बंधन करत ।
वही वासना हेतु दोन । अगले जन्म कारण ॥ ९९ ॥

अतः इन स्वजनोंका । झूठा मोह न हो देखा ।
तभी अक्षय सुखका । तुझे लाभ होगा ॥ १०० ॥

जैसे धर्मशालामें वास । कुछही समय खास ।
सुविधाकारण विशेष । तत्कालिक ॥ १०१ ॥

पर धर्मशालाका । मोह न होता निका ।
वही प्रकार यहांका । प्रपंच धर्मशालासम १०२ ॥

हर एक व्यवहार । कर्तव्य मानके कर ।
यह करते सदा स्मर । सच्चिदानंद ईश्वरको ॥ १०३ ॥

अपना और दूसरेका सुत । निर्माता एक ही होत ।
स्वपुत्रका भार रहत । अपने सिरपर ॥ १०४ ॥

अतः उसका संगोपन । तथा उचित शिक्षण ।
कर थोडा बहुत धन । तदर्थ रखना ॥ १०५ ॥

पर मैं ही संगोपित । मैं ही यथार्थ शिक्षा देत ।
तदर्थ रखे सुरक्षित । धनको ऐसा न माने ॥ १०६ ॥

कर्तव्य स्वयं करना । कर्तव्य ईश्वरी मानना ।
फलभी अर्पित करना । स्वयंको अलिप्त रखके ॥ १०७ ॥

ज्ञानका उपयोग करत । अच्छा बुरा जान लेत
जो जो अच्छा हो, अपनात । बुरेका त्याग करे ॥ १०८ ॥

अच्छे काम हाथ लेत । यत्नोंसे पूर्ण करत ।
कीर्ति प्राप्तकर रहत । मृत होनेपर ॥ १०९ ॥

जीवन हो कर्तृत्वयुत । न रहे निर्माल्यवत
यही मानवी पुरुषार्थ । और क्या कहना ॥ ११० ॥

कर्तृत्वका अभिमान । मनमें रखना जान ।
सफल होते रहे लीन । अभिमान छोडकर ॥ १११ ॥

जबतक जीव जीवित । तबतक माने वो सत्य ।
निधन होते प्राप्त । शोक न करना ॥ ११२ ॥

क्योंकि शोकके कारण । अवसर न रहन ।
सूज्ञ यह समझन । पर मूढ शोक करते ॥ ११३ ॥

पांचोसे लिया ऋण । आजतक व्यवहारन ।
जिसका उसे लौटाया जान । प्राणद्वारा ॥ ११४ ॥

वायु वायुमें मिलत । तेज तेजमें समाजात ।
निजनिजस्थानप्रत । पंचभूत चले जात ॥ ११५ ॥

शरीर भाग पृथ्वीका । वह देहरूप दृश्यनिका ।
अतः यह नहीं शोकका । विषय शिष्यवर ॥ ११६ ॥

वैसेही पुत्रका जनन । हर्ष करे पर न दे मन ।
यह सृष्टिव्यवहार जान । स्वस्थ रहे नारायण ॥ ११७ ॥

पृथ्वी बीज धारण करत । घन सुवर्षा करत ।
सूर्य स्वकरोंसे उदित । करे अंकुरोंको ॥ ११८ ॥

अंकुर होते निर्माण । पृथ्वी सूर्य और घन ।
क्या आनंदसे नर्तन । करते दस दिशाओंमे ॥ ११९ ॥

उसका बडा वृक्ष होवे । या त्वरित जल जावे ।
हर्ष शोकादि न होवे । उनके मनमें ॥ १२० ॥

वैसाही रहना अपन । फिर दुःखशोक कैसा रहन ।
दुःखशोकबिन जान । मुक्तिस्थिति चांदोरकर ॥ १२१ ॥
इसके आगेका विवरण । आगे चलकर कथन ।
तुझे किसी एक दिन । निजकर्मोमें सावधान ॥ १२२ ॥
यह सुन समर्थ वचन । चांदोरकरका हर्षित मन ।
बाबाके धरते चरण । दृढतापूर्वक ॥१२३ ॥
नेत्रोंसे आसूं बहत । देहपर रोंगटें उठत ।
हे बाबा साईसमर्थ । आप मेरे उद्धारकर्ता ॥ १२४ ॥
बोधरूप वर्षा घन । अज्ञानधूल नाशन ।
हमारी आज दिन । उपकार कैसे माने ॥ १२५ ॥
ऐसे ही निमोणकर । होते हर्षनिर्भर ।
दोनों लौटते स्वघर । बाबाको वंदन कर ॥ १२६ ॥
सीता बेदरे क्या सोचत । बाबा जो नीति कथत ।
चांदोरकरप्रत । वह मुझे कथी ॥ १२७ ॥
इस नीतीका पठन । जो भावुक प्रतिदिन ।
श्रद्धाभावसे करण । उसे भावबाधा न हो ॥ १२८ ॥
स्वस्ति श्रीभक्तिलीलामृत । वर्षता यह बोधामृत ।
सेवन करे तुम समस्त । दासगणू प्रार्थी ॥ १२९ ॥

श्री हरिहरार्पणमस्तु ॥ शुभं भवतु ॥

अध्याय ३२ वाँ

श्रीगणेशाय नमः ।

तूं त्रिगुणातीत त्रिगुणात्मक । विश्वातीत विश्वव्यापक ।
सच्चिदानंद वरदायक । सर्वारंभ आदि तू ॥ १ ॥
तूं शब्दोंको निर्मित । शब्दभी तू ही समर्थ ।
तुझे यदि विलग मानत । कथन सर्व समाप्त हो ॥ २ ॥
मंगलरूप मंगलकर्ता । अमंगलकी क्यों वार्ता ।
तव पल्लों पडे रहता । अशिवका स्पर्श न हो ॥ ३ ॥
कुछ दिनों के पश्चात । चांदोरकर शिष्य आत ।
समर्थके दर्शन हेत । शिरडी ग्रामको ॥ ४ ॥

पदोंको वंदन करत । नारायण बाबासे वदत ।
आगेका वृत्त चाहत । सुनना आपसे ॥ ५ ॥
सुनके शिष्यका वचन । बाबा आनंदित पूर्ण ।
सावधान हो श्रवण । करे मद्वचन ॥ ६ ॥
सुखदु:खके पश्चात् । यदि मुक्तस्थिति आत ।
वह प्राप्त करने हेत । कैसा व्यवहार हो ॥ ७ ॥
भोगते देहप्रारब्ध । सदसद्विचार चित्त ।
को रखे जागृत । उस छोड न देना ॥ ८ ॥
सहज रीतिसे घटत । वह देहप्रारब्ध होत ।
कर्म करनेसे घटत । वह प्रारब्ध नहीं ॥ ९ ॥
कोई चोरी करत । कृत कर्मसे सजा भोगत ।
यह भोग निश्चित । देह प्रारब्ध नहीं ॥ १० ॥
जहर लेते हो निधन । यह देह प्रारब्ध न मान ।
यह कृतकर्मका फल जान । कर्ताको मिलता ॥ ११ ॥
नष्ट करके मालक । कर्मचारी बने मालक ।
यह भी प्रारब्ध नहीं देख । शिष्योत्तम ॥ १२ ॥
कर्मचारी धनी बनत । सुखसंपदा रखत ।
गाडीघोडे उपभोगत । मैं सुखी कहता ॥ १३ ॥
वह करे धनीका घात । यह पापकर्म सत ।
यही अगला जन्म देत । संचित क्रियमान होके ॥ १४ ॥
संचित क्रियमानसम । प्राप्त होता अगला जन्म ।
सूज्ञ यह जाने उत्तम । मूढ नहीं समझे ॥ १५ ॥
देह प्रारब्धकारण । जो प्राप्त कर्मचारीपण ।
वह शेष रहता जान । अगले जन्मार्थ ॥ १६ ॥
इस प्रकार अगले जन्मकी । तयारी उसने की निकी ।
जन्म मरण यात्रा उसकी । कैसी दूर हो ॥ १७ ॥
कोई उपाधिधारक । अधिकारी होता निक ।
कोई जगत्में घूमते देख । व्याख्यान देते ॥ १८ ॥

कोई योगी बनते । कोई दूकान खोलते ।
कोई बच्चोंको पढाते । शिक्षक बनकर ॥ १९ ॥

योगी शिक्षक दुकानदार । व्याख्याता अधिकारी नर ।
सभी हैं उपाधिधर । प्रयत्न सभीके समान ॥ २० ॥

भिन्न भिन्न कर्म करत । ऐसा क्यों घटत ।
यह देह प्रारब्ध सत । नहीं फल यत्नोंका ॥ २१ ॥

ऐसा वदते गुरुवर । क्या कहे चांदोरकर ।
चारी कर होते चोर । कहता कर्मफल ॥ २२ ॥

देह प्रारब्ध यह रहत । ऐसा क्यों कथत ।
यहभी कर्मफल सत । ऐसा क्यों न कहना ॥ २३ ॥

ऐसा कहते प्रेमीभक्त । साईबाबा कथन करत ।
यह सुने सावधचित्त । श्रोता समय न खोये ॥ २४ ॥

चांदोरकर कुलभूषण । महाजन नारायण ।
पागल जैसी शंका जान । तूं मुझे पुछता ॥ २५ ॥

कई सही सही चोर । होते छूट जाते सत्वर ।
सबूत न मिलनेपर । यह देहप्रारब्ध ॥ २६ ॥

एक चोर हो कारागार । सावसा दूसरा चोर ।
कृतकर्म फल निर्धार । य हो कहां जाये ॥ २७ ॥

दोनों एक कर्म करत । एक छुटे दूजा सजा भोगत ।
अतः जाने कृत्यातीत । देहप्रारब्ध हो ॥ २८ ॥

पर मुक्त जो चोर उसका । पाप न जात देखा ।
वह अगले जन्मका । बनता सही कारण ॥ २९ ॥

अतः तुझे मैं कहत । प्रारब्धभोग करत ।
नीति रखना जागृत । तोही कर्म होगा ॥ ३० ॥

धरता सज्जनकी संगत । बैठना उनके समीपस्थ ।
दुष्ट दुर्जन अभक्त- । की छाया भी न हो ॥ ३१ ॥

अभक्ष्य भक्षण करे । बितंड विवाद न करे ।
झूठे वचन न हो तेरे । किसी के साथ ॥ ३२ ॥

एक वचन देने पर । अमल करे उसपर ।
वचन भंग होनेपर । श्रीहरी दूर जाते ॥ ३३ ॥

कामभाव होते उदित । रमना स्वस्त्री के साथ ।
देख सुंदर परस्त्री प्रत । मन विकारी न करे ॥ ३४ ॥

स्वस्त्री के साथ कामसेवन । सर्वदा उचित न जान ।
कामासक्त मानवको मान । मुक्ति असंभव ॥ ३५ ॥

काम बडा बहादूर । चित्त न होने दे स्थिर ।
षड्‍रिपुओंमें जोर । इसका हो सर्वाधिक ॥ ३६ ॥

अतः सीमित ही जान । करता कामसेवन ।
विवेकबुद्धिसंचालन । काम करे ॥ ३७ ॥

कामभावना आज्ञांकित । तू न हो कामांकित ।
ऐसा जो बर्तन सत्य । वही सूज्ञ जाने ॥ ३८ ॥

देहप्रारब्धभोगार्थ । छः रिपुओं की जरूरत ।
उतनाही मान देत । उन्हें शिष्योत्तम ॥ ३९ ॥

हरिनामका लोभ धर । अनीतिका क्रोध कर ।
मोक्षकी आशा अंतर । परमार्थ का मोह रहे ॥ ४० ॥

दुष्कृत्योंका मत्सर । भक्तिसे भजे ईश्वर ।
स्थान न दे अपनेपर । मदको प्रियशिष्य ॥ ४१ ॥

सुने सत्पुरुष कथा । चित्तकी हो शुद्धता ।
रखना सन्मानता । मातापिता की ॥ ४२ ॥

सहस्रतीर्थोंके समान । स्वजननीको मान ।
पिता आराध्य देव जान । उन्हें वंदन करे ॥ ४३ ॥

अपने जो सहोदर । प्रेम करे उनपर ।
भगिनीको अंतर । शक्ति होते न देना ॥ ४४ ॥

पत्नीसाथ प्रम बरते । पर स्त्रैण न बनते ।
उसकी अनुमति लेते । गृहकार्य करे ॥ ४५ ॥

(अपूर्ण)

SHRI SAI LEELA

English Section

VOLUME 50 SEPTEMBER 1971 No. 6

EDITORIAL

Shri Sai Samaj, Bangalore :

About 29 years ago, young enlightened devotees of Shri Sai Baba in Bangalore founded a Samaj for carrying out the humanitarian and cultural work of the Saint of Shirdi. The Samaj was affiliated to the All India Sai Samaj, Madras and thanks to the guidance it received from the Founder President of the All India Sai Samaj, His Holiness Narsinh Swamiji and of His Holiness Shri Saipadananda Radhakrishna Swamiji since 1952, the Samaj has now grown into a sufficiently big organisation, rendering useful service to the people in Bangalore and in the neighbouring area. Recently, the Samaj has built Shri Sai Mandir, and its opening ceremony was performed on 3rd July 1971 at Bangalore by Shri Dharma Vir, the Governor of Mysore. The Governor lauded the work of the Samaj and stated that the teachings of Shri Sai Baba had attracted a large number of devotees and had helped them to obtain spiritual solace. He stated that the State Government would be willing to lend a helping hand to the Samaj so that it could do its work more vigorously. While welcoming the Governor and the gathering, Shri K. V. Vaidyanathan, President of the Samaj, had pointed out that it is the desire of the Samaj to start a welfare

centre for extending medical relief to the poor and other welfare activities, construct a public lecture hall-cum-auditorium for various public celebrations and activities and for providing suitable accommodation for a free reading room and library.

His Holiness, Shri Saipadanandaji Radhakrishna Swamiji, while blessing the gathering on this occasion, delivered a very useful address on "Work is Worship". For the benefit of our readers, we have reproduced the gist of this address separately in this issue.

We congratulate the Sai Samaj at Bangalore for its expanding useful activities and wish that with the liberal aid of the devotees of Shri Sai Baba in the South and of the Mysore Government, its dreams of welfare centre, lecture hall, library, etc., would soon be realized.

Institute of Science:

On 19th August 1971, the golden jubilee celebrations of the Institute of Science, Bombay, were inaugurated by the President of India, Dr. V. V. Giri. The State Government had chosen this occasion for announcing conferment of autonomous status on the Institute. Thanks to the munificent donation made by the Mahindra Charities Trust, the Institute will be having a chair in nuclear Physics and this would enable it to add considerably to its valuable research activities.

During the first fifty years of its existence, the Institute has done valuable research work in all fields of science. It has also produced eminent scientists, who have done or are still doing yeomen's work in scientific research. The Institute is one of the five institutions in India, which are doing post-graduate research work in science. Looking to our present day backwardness in scientific knowledge and the emigration of the young scientific talent to foreign institutes and universities that is at present taking place at a great loss to our nation, it is essential that all the existing institutes expand their research acivities considerably and assist in the establishment of a number of similar institutions in the various parts of the country. Judging

on the basis of its past performance, the able and devoted staff it has got, autonomy in administration that it has now been given and the munificent donations, it has started getting from industrialists and others none should have any doubt about the institute making a very rapid progress hereafter and about its acquiring in the near future international status, which would not only stop the flow of our scientific talent to other countries, but would also prove to be an attraction for scientific research students from other countries.

AJIT WADEKAR AND HIS MEN, AGAIN :

It is gratifying to note that the promise that was held cut by the Indian Cricket team, led by Ajit Wadekar, by its performance in West Indies, has been kept by Ajit Wadekar by snatching away from England success at the third test, played at the Oval in London and consequently the rubber during his team's last tour of England. The victory was not achieved by Ajit Wadekar and his men easily. There were hard times, and critical moments, and success became possible only because of the hard strenuous work put in by each and every member of the team. We congratulate the Indian team on its splendid unparalled success and do trust that all the cricketers in India will endeavour their best to maintain the success that has been achieved.

Thoughts to ponder over

(1)

"Nature's Laws, I must repeat, are eternal; her small still voice speaking from the inmost heart of us, shall not, under terrible penalties, be disregarded. No one man can depart from the truth without damage to himself; no one million of men; no twenty-seven Millions of men. Show me a Nation fallen everywhere into this course, so that each expects it, permits it to others and himself, I will show you a Nation travelling with one assent on the broad way. The broad way, however many Banks of England,

Cotton-Mills and Duke's Palaces it may have. Not at happy Elysian fields and everlasting crowns of victory, earned by silent Valour, will this Nation arrive; but at precipices, devouring gulfs, if it pause not. Nature has appointed happy fields; victorious laurel-crowns; but only to the brave and true; Unnature, what we call Chaos, holds nothing in it but vacuities, devouring gulfs. What are twenty-seven Millions and their unanimity ? Believe them not; the Worlds and the Ages, God and Nature and All Men say otherwise".

— **Carlyle,** Past and Present, Book III, Chapter, I

(2)

Where the mind is without fear and the head is held high;
Where knowledge is free;
Where the world has not been broken up into fragments by narrow domestic walls;
Where words come out from the depth of truth;
Where tireless striving stretches its arms towards perfection;
Where the clear stream of reason has not lost its way into the dreary desert sand of dead habit;
Where the mind is led forward by thee into ever-widening thoughts and action-
Into that heaven of freedom, my Father, let my country awake.

— **Dr Rabindranath Tagore**, Gitanjali. 35

(3)

"Isvara is to be known from the Vedant; all Vedas point to him (who is the cause, the creator, preserver and destroyer). Isvara is the unification of the Trinity, known as Brahma, Vishnu and Siva, which stands at the head of the Hindu Pantheon. "Thou art our Father who takest to the other shore of the dark ocean" (Invocation to Isvara, Disciple's Words to Master).

"The Vedas cannot show you Brahman, you are That already; they can help you to take away the veil that hides

the truth from our eyes. The first veil to vanish is ignorance and when that is gone, sin goes; next desire ceases, selfishness ends and all misery disappears. This cessation of ignorance can only come when I know that God and I are one; in other words identify yourself with Atman, not with human limitations. Disidentify yourself with the body, and all pain will cease. This is the secret of healing. The universe is a case of hypnotisation; de-hypnotise yourself and cease to suffer.

"Mind is not God" (Shankara). "Tattwamasi" "Aham Brahmasmi" ("That thou art", "I am Brahman") -- When a man realizes this, all the knots of his heart are cut asunder, all his doubts vanish. Fearlessness is not possible so long as we have even God over us; we must be God. What is dis-joined will be forever dis-joined; if you are separate from God, then you can never be one with him, and vice versa. If you are joined to God by your virtue dis-junction will come when that ceases. The junction is eternal, and virtue only helps to remove evil. We are (Azad) free; we must realize it. 'When the self chooses' means we are the self and choose ourselves.

"Religion is not of this world; it is 'heart cleansing' and its effect on this world is secondary. Freedom is inseparable from the nature of the Atman. This is ever pure, ever perfect, ever unchangeable. This Atman you can never know. We can say nothing about the Atman except, 'not this, not this'. "Brahman is that which we can never drive out by any power of mind or imagination" (Shankara)".

— Swami Vivekanand.

(4)

Purpose of Life:

"If there were not such an irresistible regularity of this death and birth following each other, all glamour would have been lost from life; nor would there be any beauty left in Nature. Without change, life would end in absolute stagnancy. Inspite of our appreciation of all these ideas, when death actually creeps to sweep out the flame

of life in one who is dear and near, we suddenly imagine with a pang that something is lost for ever and in the sorrow and gloom that follows ,we are not able to correc-late that this death is also but that non-stop passionless whirl of the irrestible wheel-of-change. Under the veil of illusion, in the general ignorance of the benevolent play of birth and death, we try to cling on to one particular spoke of the wheel, with obstinate tenacity. And we come to suffer an unending measure of sorrow, for the wheel of change never stops.

"We, at such times, are in the same plight as Arjuna. So we may find equal solace and inspiration in the Lord's great utterances. Through the very opening lines Krishna shows us the futility of our vain moanings over things not under our control. We are grieving for those that should not be grieved for. Still we prattle words of wis-dom.

"A wise man should know that it is worthiness to grieve either for the dead or for the living."

(Geeta II — 11, 12)

"In terms unequivocal, Krishna declares the conti-nuity of self, and the transient and ephemeral nature of the experience of the ego, through which it passes on its its journey from life to life.

"Just as in this body, the embodied ego (Jeeva) passes into childhood, youth and old age, so also does this indivi-duality pass into another body."

(Geeta II— 13)

"Hence man's endeavour should be to discover the unchangeable, immutable and eternal substratum on which the panorama of life is recorded. To find it out would be to realize the Supreme Truth, and that is, and that shall be the main purpose of life".

— **Chinmaya Lahari,**
reproduced from **Tapovana Prasad,**
December 1968.

(5)

Renunciation through action :

"I believe in the doctrine of renunciation,, but I hold that renunciation should be sought for in and through action. That action is the sine qua non of life in the body, that the wheel of life cannot go on for a second without involving some sort of action, goes without saying. Renunciation can, therefore, in these circumstances, only mean detachment or freedom of the spirit from action, even while the body is engaged in action. A follower of the path of renunciation seeks to attain it not by retraining from all activity but by carrying it on in a perfect spirit of detachment and altruism as a pure trust. Thus a man may engage in farming, spinning or any other activity without departing from the truth of renunciation provided one does so merely for selfless service and remains free from the taint of egoism or attachment.

"The doctrine of labouring without attachment means as much a relentless pursuit of truth as a retracing after discovery of error and a renunciation of leadership without a pang after discovery of unworthiness. I have but shadowed forth my intense longing to be myself in the eternal and became merely a lump of clay in the Potter's divine hands so that my service may become more certain being uninterrupted by the baser self in me."

— Mahatma Gandhi.

WORK IS WORSHIP

By Radhakrishna Swamiji

"By work alone, Janaka and other great ones achieved their aims" says Bhagvad Gita. By aim, we understand the highest aim open to all mankind from the point of view of the spiritually-minded, whether we call it reaching Heaven or God's feet, Moksha or Nirvana, reaching perfection. Whatever be the school of thought we belong to, the highest aim we have therein is our 'Samasiddhi' and that is declared to be attainable 'by work

alone'. In other words, action of one sort or other, or presumably of various sorts put together, is absolutely essential before success can be gained.

The doctrine openly proclaimed by Bhagavan is that Karma, work or action, as such is not harmful and is not a thing to be shunned, but is on the other hand, a thing to be undertaken as nobody could keep himself inactive on account of Prakriti. All work or action of the proper sort must be looked at as a sacrifice, and not something undertaken in a selfish spirit to gain something for oneself, or to avoid some harm to oneself. It is inherent in our nature that we should be up and doing during our existence, and prosper. This is an ordainment of Brahma given at the time of creation.

"Saha Yajnah Prajah Srishtva
Purovacha Prajapathih
Anena Prasavishyadhvam
Esha Vostu Ishta Kamadhuk"

— B. G., Chap. 3 Stanza 10

That is, — "After creating Praja, i.e. person, accompanied by sacrifice, the Lord of Creation (Brahma) thus spoke :—

"By this you persons perform your sacrifice : let this procure for you all your desires"

It is in the nature of the creation that there should be struggle for existence. Effort has to be made by every organism that it might survive amongst all its environments. That is karma. So, if one goes to the root of the matter and analyses what Karma really is and how it ought to be performed, one sees that one's karma or energy is one form of the all pervading energy of force that works through every organism, and is, therefore, to be done in a spirit of sacrifice to carry on the plan of the Universe so as to get success for the individual concerned and for the Universal plan.

Here we must stress time and again the need for sacrifice, selfless work, service to all with ability to identify oneself with the interests of every person and

creature. These are the few virtues so very essential for one's welfare. And none of these can be had without effort — repeated effort — effort of the most strenuous sort that one is capable of continued year after year, decade after decade, and may be generation after generation. Therefore, the Lord rightly stressed the need for work and showed that even great soul, like Janaka ,who achieved the most remarkable success both in spiritual and temporal affairs, owed their success only to work or eqort. Hence, those who esteem the Lord's words and are capable of understanding the Universal plan must straightway begin to cast off all lingering traces of the superstition of inaction, life without any work, without any action. They should begin living a life of strenuous effort, whereby they can achieve good for themselves and set an excellent example to others. Of course, work as is pointed out repeatedly in Gita, must be completely dis-interested, Nishkam, work. It must not be motivated by the gain of any worldly objects for oneself. No doubt, maintenance of the organism — the physical needs and even the mental ones — has to be attended to as, otherwise, the organism cannot remain there to do selfless work. The question how to attend to one's essential needs and yet at the same time carry on selfless work, is a very delicate question and the answer to be given to the question in each case will depend largely on the peculiar circumstances of the case and can only be arrived at with great caution, diligence, skill and devotion to the Guru or Istamurthy or Devata. It is only with such help that such delicate questions can be solved. The fact to be remembered, however, is that the questions are not insoluble. People can work selflessly for the most part — utilizing a fraction of their energy for ensuring a happy and peaceful worldly existence for themselves, their families etc. One can do political work, assist administration and government of the country and yet keep oneself untainted by any selfish motives.

India has been blessed with many a Saint, whose sole object has been to help the down-trodden and the sorrow-

stricken. These Saints are God in spirit, action and blessing and have been bringing solace and comfort to many in this materialistic age. They show us the path of true Karma-yoga. Baba was one of those great souls who served humanity, devotees and all untiringly in loving spirit and out of compassion. Blessed we are with His blessings ! !

Note :—The above is the gist of the address that was delivered by H. H. Radhakrishna Swamiji on 3-7-71 at Bangalore during the course of the inauguration of the Sai Mandir of Shri Sai Samaj at third Main Road Someshwarpuram in Ulsoor, Bangalore.

— Editor.

EXPERIENCES OF SAIBHAKTAS

We re-produce below for the information of our readers extracts from contributions received from the following Sai Bhaktas :—

(1) Shri Vithal Rav Pawar, Industrial consultant, 419, 43rd Cross, 8th Road, Jayanagar, Bangalore 41, and

(2) Shri. H. K. Razdan.

I. **Shri. Pawar :**

MY MASTER.

In the fifties, when I was staying in Coach Factory Quarters in Madras, on a mid-day, a fairly old man, by name, Shri Rama Rao, walked into many house. He told me he had known me by name, and as such he wished to see me. As we discussed many things, he asked me whether I had heard of SAI BABA. I told him that I had heard about him, while I was a young boy at Hubli in early forties, when I lost my mother. He advised me to observe UPAVAS every Thursday in his name, and stated that he would take care of me during my lifetime. I promised him that I would do so only if he gave me a concrete proof of his prophecy.

"He said, Well then, hear me atentively, as I am giving you my own experiences of his, which came to me unawares. I was getting epileptic fits right from my child-hood, even though my parents adopted all possible means to get me cured, their attempts were in vain. Even after I got married, this ailment persisted. One day while I was travelling with my wife in a third class railway compartment,I suddenly heard a voice accosting me from one corner of the compartment, "Yeh, get up, what has happened to you?". Immediately I felt a shock in my body, and raised my head. I saw a man seated in a corner, wearing saffron coloured clothes, and in a split second I was on my feet. When I saw again he was not there. From that moment onwards upto this day I did not get the fits again. Though I forgot this incident after a few days, I happened to see a photo of a man who had the same features as those the man who had accosted me in the railway compartment. On enquiry I knew for the first time that it was of Sai Baba. whose blessings I had unawares, to get rid of my epileptic fits for the rest of my life time. From that day I am a devotee of that "SAVIOUR."

Soon after this narration he dined with me and took leave of me. I have not met him again.

In a day or two after this incident, a hawker came with some water painted earthen dolls and idols of different deities, among which myself and my wife sighted a fine idol of MY MASTER SAI BABA. We purchased the idol and brought it home. Since then my wife and myself have both accepted Him and obeyed Him as our MASTER. Here it is necessary to mention that even though the idols of other deities got broken within a few years during our shifting to Punjab and Bangalore, the idol of our Master has remained safe with us, though we have had to change residence to twelve rented houses thereafter. From that time, both of us observe UPAVAS on Thursdays in His name and have developed implicit faith in Him."

Shri. Razdan :

MY SPIRITUAL EXPERIENCE.

In 1952, I came to Bombay with Rs. 5/- in my pocket. Until the year 1959, I struggled in various small jobs.

While I was in a hospital at Sion as a patient of high blood pressure, all my body started vibrating. I called the nurse, I shouted for her. All she did, after what appeared to be a long, long time, was to come near me and tell me that she had sent for the house physician. Only by the strength of my will, I was keeping myself semi-conscious. At that minute, I knew that the end would come any moment. Like all mortals, I thought of God but could not imagine God. All of a sudden, the name of "Sai Baba" flashed through my mind. Until then I had only casually heard people sometimes mentioning Sai Baba. I knew nothing more except that there was some place called Shirdi where Sai Baba lived. I did not even know that it was the only shrine, where Sai Baba still exists even though he had taken Samadhi some 40 years before.

I vowed that I would go to Shirdi, wherever it might be in India, if Sai Baba would help me to live.

The next minute I vomitted a lot of water, fell back on my pillow and went to sleep. In my sleep, I heard, I do not know when, the doctor whispering, "let him sleep".

The next marning I started a new life, perhaps a second life and this life I owe entirely to His Grace.

I visited Shirdi for the first time in December 1959 and begged only for good health, which I have never had to beg of a physician ever since. A lot of things I got unasked. My line on the graph of friends and fortune has always sped upwards ever since.

Today I am 41, but even today if die, I know I shall only sleep at the feet of SUPREME HAPPINESS.

SHRI GANESHA : THE MAN OF PERFECTION

By

Shri S. K. Shetty.

Shri Ganesh has a head of the elephant. Amongst the heads of all living creatures, the head of the elephant is the biggest. Ganesha's one tusk is broken. The tusks, one broken and one whole, indicate non-duality and single pointedness of the mind. Ordinarily, man is tossed by the pairs of opposites. The Man of Perfection is one whole above the pairs of opposites. He has a pointed concentration in tune with Infinity. This is achieved by cutting off the outgoing tendencies and by introspection. The broken tusk indicates the cutting off of the outgoing tendencies and Vasanas. The elephant makes use of its trunk to do the big as also the small type of work. With it he pulls a big tree or picks a tiny pin. Similarly, the Man of Perfection with comparable intellect can do any work without any difficulty. The trunk is compared to his intellect. The elephant has big ears and small eyes.

Subjectively, when we compare Shri Ganesh in this form with the Man of Perfection, the big head of Shri Ganesha indicates ample wisdom. The wise man gives his ears to all and knows everything. The big ears indicate this. Small eyes indicate that the wise man observes things minutely and has concentration. This indicate equanimity and efficiency — a Yogi — Man of Perfection. Shri Ganesh has four hands, a big belly, one leg folded up and the other on the ground. Dainty dishes are all around him. He holds Modaka (sweet dish) in one hand, one hand has Abhayamudra (blessing) and the upper two hands are with weapons. His carrier is the rat and it looks expectantly at him without eating anything around. The Man of Perfection is full in everything — spiritual as well as material. He is not in want of anything. The big belly indicates this. The four hands indicate that the Man of Perfection is an efficient man — a Karma Yogi — and his capacity is double that of the ordinary one. The Man

of Perfection is a blessing to the society. He is bountiful, but at the same time, he has the capacity to punish the evil doers. One sees Modaka and Abhaya mudra in the lower hands and weapons in the upper hands of Shri Ganesh. The rat represents the mind. The Man of Perfection has his mind completely under his control. Generally, our mind rules us, but Shri Ganesh is not led by his mind, but he controls it and leads it — the mind is the conveyer of his thoughts. Hence, the rat of Shri Ganesh — the mind under control — does not go astray and enjoy the sense objects unless permitted to do so by Shri Ganesh, the Atma. The rat does not eat anything around without his permission. The Man of Perfection is always humble and of the world and also he is in tune with reality. One leg on the ground indicates his humility and the leg folded up indicates his wisdom and infinity. Dainty dishes all around Shri Ganesh indicate that the Man of Perfection is paripurna i.e. rich in everything — materially and spiritually.

Shri Ganesha is sitting on the bejewelled throne and is worshipped in various ways. Similarly, the Man of Perfection is respected and adored by the society and His mind is the seat of Sat, Chit and Anand.

Thus, the picture of Shri Ganesha indicates the Man of Perfection — a Realised Soul like Sri Sai Baba. Hence, there is no difference between Sri Sai Baba and Sri Ganesha. May Shri Sai Baba Bless us all.

Guru Pournima celebrations

Besides the celebrations held at Shirdi from 7 to 9th July 1971, Guru Pournima celebrations were held with great enthusiasm at several other places. The following is a brief account of some of these celebrations.

In **Madras,** the All India Sai Samaj held these celebrations on a grand scale from 8th to 11th July 1971. The celebrations started on the Guru Pournima day with Brahmachari Mannargudi Sambasiva Bhagatwar's Hari

Katha, i.e. Kirtan, on Bhakta Ramdas. On the next day, Srivatsa Shri Jayaram Sarma addressed the audience on Guru Mahima. In the evening at 8 p.m. there was a grand programme of playing on the flute by Ravi and Raghu, the two famous flute player brothers of Madras. On Saturday, the 10th July 1971, there was Nam Sankirtan, followed by Deep Pradkshina and Dolotsava, conducted by Brahmasri Pudukottai Sanjeevi Bhaghawater. On 11th July, the celebrations were concluded with the address of Mathaji Krishna Priya of Ramchandrapuram. In her address, Mathaji exhorted the audience to cultivate in ourselves the virtues of unflinching faith, perseverence, devotion, humility and surrender without any reservation to our Guru, so as to be worthy disciples of Sai Baba. The assembled Sai Bhaktas were given Udhi and Prasad at the hands of Mathaji. Later there was Namsankirtan, conducted by Shri Kunjunani Bhaghavatar and his men.

At **Bangalore**, on the Guru Pournima day, Puja and Abhishek were performed in the morning at the New Sai Mandir in Ulsoor. In the evening there was a Bhajan programme and also procession of Shri Sai Baba's portrait through all the streets of Someshwarapura extension. Then Vyasa Puja was performed by His Holiness Shri Saipadananda Radhakrishna Swamiji. There was Mangalarti of Shri Sai Baba at 10.30 p.m. at the conclusion of the celebrations.

Guru Pournima celebrations were also held at Shri Sai Mandir in **Frazer Town**, Bangalore-5. Amongst other usual functions, these celebrations included performance of Hom and Laksharchana, and feeding of the poor in the afternoon.

In **Calcutta**, Guru Pournima celebrations were held in Himadri Memorial Sai Mandir by the Bangiya Sadguru Sai Sangh. They included amongst other things :—

1. procession of Shri Sai Baba's idol through the locality;

2. publication of the enlarged edition of Aloukik Sadhu Sai Baba and distribution of its copies to the Sai Bhaktas alongwith Udi and
3. Puja with Sahasra-nam-jap of Shri Sai Baba.

At **Villivakkam**, the celebrations were held at Bhajan-anand Chaultry by B.S.S.S. Sai Nath Baba Seva Samaj. The celebrations commenced with the chanting of ONKARAM and SUPRABHATAM at 5 a.m. on the Guru Pournima day and ended with Mangalarti performed at 8 p.m. In the course of these celebrations ,Shri Sai Rama-nanda Babaji addressed the Bhaktas on the importance of Guru Puja and of invoking blessings of Shri Guru on the Guru Pournima day. There was also feeding of the poor in the afternoon.

At the Sai Temple, Picket, Secunderabad, The Guru Pournima celebrations started on 8-7-71 at 6.00 p.m. with a Bhajan, in which more than 600 devotees took part. After the Bhajan, Guru Pournima messages were read out and there were lectures impressing on the audience im-portance of the Vyasa Pournima, which is popularly call-ed the Guru Pournima, The protection offered by Sree Sai Baba to his ardent devotees, who had firm faith in him and Sai Baba's special sayings and teachings were ex-plained, and it was pointed out that to the discipline his Guru was Supreme as he was the embodiment of Brahma, Vishnu and Maheshwara. The Guru Pournima this year had a special significance because it fell on Thursday. On this day, the devotees offered Pujas to their Guru. The programme came to a close with the Aarthi of Sree Sai Baba performed at 9.00 p.m.

Similar celebrations were held at **Gandhigram Visha-kapattinam** and at **Sanathnagar, Hyderabad.**